

ANAYASACILIK VE TÜRKİYE'DE ANAYASAL HAREKETLER*

(*CONSTITUTIONALISM AND CONSTITUTIONAL
MOVEMENTS IN TURKEY*)

Prof. Dr. Jean Marcou

Grenoble (Fransa) Siyaset Çalışmaları Enstitüsü

İstanbul (Türkiye) Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Araştırmacı

ÖZET

Doğrudan 12 Eylül 1980 darbesinden doğan 1982 Anayasası, geçirdiği birçok değişikliğe rağmen Türkiye’de halen itirazlara konu olmaktadır. Bu itirazlar, bugün yeni bir anayasa metni yazılmasını gündeme taşıyan ve zengin ve köklü bir anayasal harekete dayanan tartışma ve projelere neden olmuştur. Türkiye, özellikle, laikleştirilmiş devlete rağmen fazlaca Müslüman kalmış toplumla batıya özgü liberal ilkeleri uzlaştırmayı başarmıştır. Arap Baharı döneminde bu melez yapı daha çok öne çıkmıştır çünkü bu yapının, iktidarın anayasalaştırılmasına yönelik bitmek bilmeyen çabaları; bir yandan orduyu siyasî alanı terk etmeye zorlarken, diğer yandan siyasî İslamı seküler parlamenter rejimle bütünleştirmeyi başarmıştır. Bugün rahatlıkla “Türk modeli” olarak adlandırabileceğimiz bu modele duyulan ilgi, büyük oranda bu anayasal tecrübeye dayanır; bugün bu tecrübenin her şeye rağmen gerçek anlamda hukuk devletine dayalı bir demokrasiye ulaşmış olduğunu ve bir örnek oluşturup oluşturmadığını sorgulayabiliriz.

Anahtar Kelimeler: Türk Anayasası, “Türk Modeli”, AKP, Sivil anayasa

ABSTRACT

The Constitution of 1982, which was a direct result of the September 12 1980 Coup, remains contested in Turkey, despite

---

* Fransızcadan çeviren Gülden KURT.

numerous amendments. This dispute led to debates and projects that are now considering drafting a new Constitution. Such a process is the last part of a rich and ancient constitutional movement. Turkey has succeeded in marrying liberal principles of Western origin to a society that remains deeply Muslim, despite the secularization of the state. Since the Arab Revolutions have broken out, this hybridity is observed. Its relentless pursuit of powers constitutionalization has been successful in forcing the military to leave the political arena, as it managed to integrate political Islam to a secular parliamentary system. The current interest in what we like to call "Turkish model" is partly based on this exceptional constitutional experiment. But one could wonder if it has really managed to establish a democracy based on a true rule of law, and if it can be shown as an example.

Key Words : *Turkish Constitution, "Turkish Model", AKP, Civilian Constitution*

***

Türkiye'nin bugünkü anayasası, doğrudan 12 Eylül 1980 darbesinden doğmuş olan 1982 Anayasasıdır. Bu anayasa, sürekli olarak itirazlarla karşılaşmış ve bu itirazlar, özellikle AB'ye katılım müzakerelerini başlatabilmek için gerçekleştirilen pek çok değişikliğe rağmen, son bulmayarak bir gözden geçirmeyi veya yeni bir temel metin yazılmasını gündeme getiren bir tartışma başlatmıştır.

Bu tartışmanın sürekliliği ve canlılığı, bir asırdan fazla zamandır gelişmekte olan uzun bir geleneğin, gel-gitlerle dolu, zengin bir anayasal hareketin parçasıdır¹. Türkiye, batıya özgü liberal ilkeleri, laikleştirilmiş devlete rağmen fazlaca müslüman kalmış toplumla uzlaştırmayı başarmış bir anayasal tecrübeye sahiptir.

¹ Bu konuda bkz. Jean Marcou, "L'expérience constitutionnelle turque", *Revue de Droit Public (RDP)*, 1996 p. 425; Jean Marcou, "Le mouvement constitutionnel turc", in Semih Vaner (dir.), *La Turquie*, Paris, Fayard, novembre 2005, p. 85; et Jean Marcou, "Türkiye'de Anayasacılık ve Anayasa Kültürü, (Constitutionnalisme et culture constitutionnelle en Turquie)", *Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı*, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayın, 2001, p. 61 –75 (en turc).

Arap Baharı döneminde bu melez yapı daha fazla öne çıkmıştır; çünkü, bu yapının iktidarın anayasalaştırılmasına yönelik bitmek bilmeyen çabaları; bir yandan orduyu siyasî alanı terk etmeye zorlarken, diğer yandan siyasî islamı seküler parlamenter rejimle bütünleştirmeyi başarmıştır. Bugün meşhur “Türk modeli”ne duyulan ilgi, büyük oranda bu anayasal tecrübeye dayanır. Bugün bu tecrübenin her şeye rağmen gerçek anlamda hukuk devletine dayalı bir demokrasiye ulaşım ulaşmadığını ve bir örnek oluşturup oluşturmadığını sorgulayabiliriz.

I. TÜRK ANAYASACILIĞININ OSMANLI VE KEMALİST MİRASI

Bugünün Türk anayasacılığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun anayasal deneyimlerinden ayrı tutulamaz. 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında, büyük çaplı ıslahatlar ve iktidarın anayasalaştırılmasına yönelik iki girişim, İmparatorluğa damgasını vurmuştu. Birinci Dünya Savaşı sonunda çökmesinin ardından kurulan Cumhuriyet, anayasalci nitelikte değildi; çünkü tek parti rejimi kurulmuştu. Bununla birlikte Cumhuriyetin, Türkiye'yi, parlamenter demokrasiye özgü kurumlara benzeyen yapılarla donatmak ve toplumu yukarıdan dönüştürme iddiasındaki ilerici yurttaşlık anlayışı yoluyla anayasal biçimi ihmal etmemiş olması da dikkat çekicidir.

A) OSMANLI ISLAHATI VE LİBERALİZMİ

Varlığının son on yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nu anayasalaşma denemelerine iten, çöküşün başladığının farkedilmesi oldu. Islahatçı padişahlar III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmut'un (1808-1839) hükümdarlıklarından sonra, ilk modernleşme hareketleri çok daha somut ve sistematik bir yol izlemeye başladı. 1839 yılında, padişah I. Abdülmecit'in hükümdarlığının hemen başında, 1856'da ikinci bir fermanla (Islahat Fermanı) onaylanacak olan meşhur Gülhane (Hatt-ı-şerif) fermanı ile birlikte, Tanzimat dönemi adıyla bilinen güçlü bir batılılaşma hareketi, üç padişahın hükümdarlık dönemini şekillendirerek yaklaşık olarak kırk yıl boyunca İmparatorluğu derinden etkilemiştir. Başlangıçta bu hareketin anayasal özelliği, açık olmaktan uzaktır; çünkü her şeyden önce Osmanlı'nın çöküşünü önlemeye yönelik teknik ıslahatlar ortaya koymuştur. Yine de, tüm bu kısıtlılığına rağmen Tanzimat dönemi, ilk anayasalaşma girişiminin merkezinde yer alacak olan ıslahatçı seçkin-

lerde kökten değişime neden olmuştu. İlk ıslahatlar, aydın-despot padişahlarla yüksek mevkiden devlet görevlilerinin eseridir. Osmanlı Anayasasının temelinde yer alan ilk anayasa taleplerini şekillendirmiş olan ve 1867 yılında kurulan Genç Osmanlılar hareketi, sanat ve edebiyat çevrelerinden çıkmıştır. Özellikle Namık Kemal’in liderlik ettiği bu hareket, Tanzimat’ın sınırlarına işaret etmiş ve Tanzimat’ın öne çıkardığı sekülerleşme reformlarının geleneksel olarak egemenin iktidarını dengeleyen dinsel makamları ortadan kaldırdığını ileri sürmüştür. Çelişkili olan, söz konusu reformlara rağmen, padişahın iktidarı hiç bu kadar güçlü olmamıştır ve bu durumun farkında olan Genç Osmanlılar, egemenin iktidarının sınırlandırılmasını talep etmiştir. Ancak bu hareketin özgün yanı, batı kaynaklı anayasacı ideali, müslümanlara özgü hak ve geleneklerin korunması talebiyle birlikte sunmasıdır². Yani liberal anayasal kavramları Osmanlı toplumuna uyarlama işine girişilmiştir. Namık Kemal’e göre, seçilmiş meclise karşı sorumlu bir anayasal hükümetin Kur’an’da ve İslamî yasalarda yeri vardır. Bu kuramlaştırma çabasıyla Genç Osmanlılar, Tanzimat döneminin güçlendirdiği padişah despotizmine karşı çıkan ilk liberal siyasî muhalefet haline gelmiştir. Bu, sonraki yıllarda ilk Osmanlı anayasal deneyimine yol açacak entelektüel bir başlangıçtır.

Anayasa talebi, Sultan Abdülaziz’in (1861-1876) liberallerin hükümete alınmasını talep eden gösteriler sonunda tahttan indirildiği 1876 yılında da gündemdedir³. Fakat Osmanlı Anayasasının ilanı, Abdülaziz’den sonra tahta kimin çıkacağına ilişkin yaşanan sorunlar yüzünden gecikmiştir. Önce sadece anayasacı fikirlere değil, masonların görüşlerine de yakın olan veliaht Murat’ı başa getiren İslahatçı bakanlar ve özellikle Sadrazam Mithat Paşa, yeni padişahın zihinsel zayıflığı sebebiyle, Ağustos 1876’da yerine monarşinin anayasalaştırılması ilkesini kabul eden kardeşi Abdülhamit’i geçirmeye karar vermiştir.

Hem bir monarşik sistem düzenlemesi, hem de Osmanlı seçkinlerinin iyi bildiği bir dilde (Fransızca) yazılmış olan 1831 tarihli Belçika Anayasasından derinden etkilenen 1876 Anayasasının sınırları hemen

² Bernard Lewis, *Le retour de l’Islam*, Folio, Paris, 1993, p. 83.

³ İmparatorluğun Avrupa’da sahip olduğu son toprakların akıbetine karar vermek üzere toplanmış bulunan uluslararası konferansın yapıldığı sırada, 23 Aralık 1876’da, İstanbul’da Osmanlı Anayasasının ilan edilmesi bu nedenle özellikle Batılılar tarafından Osmanlı seçkinlerinin büyük güçlerin hak taleplerini önleme amaçlı yapay tavizi olarak kabul edilmiştir.

açığa çıkmıştır; çünkü Anayasa, halk tarafından talep edilmemiş, egemenin iradesinden kaynaklanmıştır⁴. Yürütme erki, devletin başı ve aynı zamanda halife olan, yani tüm inananların lideri durumundaki padişaha aitti. Kendisine, alt meclisi toplantıya çağırma ve dağıtma yetkisi de dâhil geniş yetkileri bulunan bir başbakan (sadrazam) yardım ediyordu. Yasama erki, vergili-seçim usulüne göre seçilen 120 vekilden oluşan bir alt meclis (Meclis-i Mebusan) ile yaşam boyu atanan yüksek görevlilerin oluşturduğu bir senatodan (Ayan Meclisi) oluşan iki meclisli bir parlamentonun elindeydi. Devlet başkanı tarafından seçilen ve atanan başbakan ve bakanlar, her durumda temsilciler meclisinin üyeleri idi, fakat bu meclisle anlaşmazlık olması halinde egemen tarafından görevden alınabilir veya egemenin tartışma yaratan meclisi dağıtma kararı almasını sağlayabilirlerdi. Ayrıca her türlü yasa metni, öncelikle padişahın iznine sunulmalıydı.

Anayasalcı bir bakış açısıyla; 119 maddeden oluşan bu metnin en ilgi çekici bölümleri, Osmanlı Devletinin statüsüne ve Osmanlı yurttaşlığı oluşturulmasına ilişkin bölümlerdir. Anayasanın ilk maddesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü garanti altına almaktadır (“bölünmez olmakla beraber, hiçbir parçası hiçbir sebeple ayrılamaz”). Buna 8. maddede tanımlanan Osmanlı yurttaşının tanınması eklenir (“İmparatorluğun tüm uyruklarına hangi dine mensup olurlarsa olsunlar kayıtsız şartsız Osmanlı denir”). Diğer yandan 11. maddeye göre devlet dini islam olmakla beraber, din özgürlüğü güvence altına alınır ve tüm Osmanlı uyrukları, (yasa önünde eşitlik, mülkiyet hakkı, can güvenliği, dernek özgürlüğü, eğitim özgürlüğü, devlet memurluğuna girişte eşitlik gibi) aynı hak ve özgürlüklere sahip yurttaşlar haline gelir.

Girişimci sadrazam Mithat Paşa'nın görevden alınmasının ardından, 1878 yılının başlarında Osmanlıların Ruslar karşısında büyük bir yenilgiye uğraması, Abdülhamit'e, imparatorluğun anayasal denemesine son verme fırsatını sunmuştur. İki oturum süresince beş ay toplanmış bulunan (ilk seçimle işbaşına gelmiş) meclis askıya alındı ve sonraki

⁴ Bunun yanında bu Anayasa, Müslüman dünyasında ilan edilen ilk anayasal metin de değildir çünkü 1861-1864 arasında (o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun vilayeti olan) Tunus Beyliği, 1861 tarihli Tunus Anayasasıyla kurulan bir tür anayasal monarşi altında yaşıyordu. Bu konuda bkz. M'hamed Oualdi, “1861: la première constitution tunisienne ”, in *L'Histoire, Les collections*, N°52, juillet-septembre 2011, p. 28 à 31.

otuz yıl boyunca bir daha toplanamadı. Abdülhamit’in kurduğu otoriter rejim, iki Osmanlı anayasal deneyimi (1878-1908) arasında açılan uzun bir parantez olmuştur. Dönemin batılı yayın organlarınca üstünkörü karalanan rejim, Genç Osmanlıların liberal tasarılarına kesin bir son vermekle birlikte, François Georgeon⁵ tarafından açıkça belirtildiği üzere, yine de Osmanlının ıslahat projesinin sorgulandığı bir dönem olarak ifade edilemez. Aslında söz konusu olan, Tanzimat döneminin batıcı felsefesinin, büyük oranda Müslüman nüfusa sahip Osmanlı topraklarının (özellikle Arap vilayetlerinin) desteğini sağlamak için devlet İslamını ön plana çıkaran modernleştirici despotizm yararına farklı biçimde ele alınmasıdır. 1876 Anayasasının askıya alınması tüm anayasalcı tasarıları mutlak şekilde bastırmak bir yana, yeni bir talebe yol açacaktır.

B) JÖN TÜRK DEVRİMİ VE OSMANLININ İKİNCİ ANAYASAL DÖNEMİ

Parlamentonun 1878 Şubatında dağıtılması, Anayasanın uygulanmasını askıya almıştır; ancak Anayasayı ortadan kaldırmamıştır. Böylece Anayasanın yeniden yürürlüğe konması, farklı bir anayasalcı nesil olarak ortaya çıkan Abdülhamit diktatörlüğü muhaliflerinin parolası haline gelmiştir. 1878 yılındaki başarısızlık aslında Genç Osmanlıların islamî liberalizmi açısından ölümcül olmuştu. Onların takipçileri, Jön Türkler, İmparatorluğu bilim, eğitim, hukuk yoluyla dönüştürmek gerektiğine ve bunun için modern, akılcı ve dolayısıyla anayasal bir siyasî rejim kurulması gerektiğine inanıyorlardı. Fikirleri bakımından Fransız pozitivistlerinden ve örgütlenme bakımından İtalyan *Carbonari*’den derinden etkilenen Jön Türk hareketi, sürgünde gizlilik içinde, 1889 yılında doğmuştur. Bununla birlikte çok kısa zaman içinde, kurulacak anayasalı Osmanlı devletinin hangi yönetim biçimini benimsemesi gerektiği konusunda bölünmüştür: merkezîyetçi bir ulus-devlet mi savunulmalıdır yoksa onun yerine İmparatorluk içindeki farklı halkların ve azınlıkların haklarını gözeten bir federasyon mu düşünülmelidir? Bu ikilem, 1902 yılında Paris’te toplanan kongre sırasında hareketi bölerek iki eğilim ortaya çıkarmıştır: Türk milliyetçiliğini savunan Ahmet Rıza’nın liderlik ettiği “İttihat ve Terakki Komitesi” (İTK)’nin eğilimi ile Prens Sabahattin tarafından kurulan ve Osmanlı liberalizmini temsil eden “Özel Teşebbüs ve Adem-i Merkezîyetçilik Birliği”nin eğilimi.

⁵ François Georgeon, *Abdulhamid II, le sultan calife*, Fayard, Paris, 2003.

“Tehdit altındaki vatani”⁶ kurtarma amacındaki Osmanlı subayları arasında bilhassa yaygın olan İTK, 1876 Anayasasının Temmuz 1908’de tekrar yürürlüğe girmesiyle sonuçlanacak olan Jön Türk Devriminin ortaya çıkışında belirleyici bir rol oynamıştır. Bu “anayasal devrim”, büyük kentlerde yaşayan ve Abdülhamit despotizminin sona erişini kutlayan İmparatorluk içindeki farklı halklarının birlikteliği olarak kendini göstermiş ve Osmanlı’nın ikinci anayasal dönemini başlatmıştır. 1908-1913 arası aynı zamanda ilk gerçek parlamenter monarşi deneyimi de olmuştur. Osmanlı toplumu, seçim mücadeleleriyle, basın özgürlüğüyle, benzersiz bir siyasî, dinsel ve felsefî yayın ve tartışma bolluğuyla, toplanti hakkıyla, grevler ve hatta feminist taleplerle tanışmıştır. François Georgeon, birkaç ay hüküm süren bu “genel rahatlama”nın, Ramazan ayında “genç insanlar özgürlük geldi diyerek gün ortasında ve açıkça oruç bozarken”, kadınların “daha özgürce sokağa çıkmasına” imkân veren bir tür “Osmanlı 68 Mayıs’ı” olduğunu söyler⁷. Nihayet 1909 yılında, Abdülhamit’in tahttan indirilmesi için başlatılan ayaklanmaların ardından gerçekleştirilen anayasa değişikliğinin, ilk defa halk egemenliğini ilan ettiğini hatırlatmak gerekir. Her ne kadar kısa ömürlü ve sadece kentlerle entelektüel çevreleri etkilemiş olsa da Jön Türk Devrimi, bildiğimiz gibi, sonrasında birçok darbe ve kriz dönemi yaşayan ancak hiçbir zaman, otoriteye meydan okuyan ve bu devrimle kıyaslanabilecek siyasî ve toplumsal bir seferberlik yaşamamış olan ülkenin, gerçek anlamda yaşadığı tek yıkıcı toplumsal hareket olması bakımından önemlidir.

Başlangıçtaki umut verici niteliğine rağmen bu yeni deneyim, Osmanlı reformunun aldatici niteliğini göstermeye yaramıştır. Elverişsiz uluslararası ortamın (Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları), bu durumda önemli bir payı olduğu kesindir; ancak, o dönemde girilen anayasalaşmanın başarısız olmasının ülkeden kaynaklanan sebepleri de vardır. Öncelikle bu dönem, Osmanlı yurttaşlığından gerçek bir milliyet yaratmanın zorluğunu açıkça gözler önüne sermiştir. İTK’nın hükümet üzerindeki nüfuzu, önde gelen isimlerin ayrılıkçı tehditler nedeniyle hak verdiği ve Ziya Gökalp gibi etkili entelektüellerin yazılarıyla desteklenen

⁶ Bkz. Hamit Bozarlan, *Histoire de la Turquie contemporaine*, La Découverte, Paris, 2004, p. 10 et s.

⁷ Bkz. François Georgeon, “Les Jeunes Turcs chassent le Sultan ” in *L’Histoire, Les collections*, N°52, juillet-septembre 2011, p. 24 à 27.

İmparatorluk uyruklarını Türkleştirilmesi girişimine yol açmıştır⁸. İkinci olarak, kurulmakta olan parlamenter rejim içindeki siyasî tartışmalar, özellikle liberallerle ittihatçılar arasındaki çatışmalar, taraflardan bazılarının arzuladığı iki partili yapıya ve anayasal değişimlere⁹ neden olmadığı gibi, açık fiziksel çatışmalara dönüşmüştür: ayaklanmalar, askerî müdahaleler, siyasî suikastler, meclisin feshedilmesi, seçim hileleri gibi. Böylece 1913 yılından başlayarak yeni rejim, üç ittihatçı Enver, Talât ve Cemal’in başını çektiği ve anayasal, parlamenter ve adem-i merkezîyetçi bir Osmanlı devleti rüyasından vazgeçmiş bir çeşit askerî oligarşi içinde kaybolmuştur. Bu milliyetçi sapma, İmparatorluğu Almanya’nın ve Avusturya-Macaristan’ın yanında savaşa sokarak ve 1915 Nisanında Ermeni cemaati üzerinden yıkıcı ve onarılamaz eylemlere sürükleyerek onun mahvına neden olmuştur.

C) KEMALİST CUMHURİYET

Osmanlı İmparatorluğu’na öldürücü darbeyi indiren Birinci Dünya Savaşı, yüzyılın başından bu yana filizlenmekte olan Türk ulus-devletinin doğuşu için elverişli siyasî, coğrafi ve uluslararası şartları da yaratacaktır. Sevr Antlaşması (1920) sonrasında, özellikle Yunan ordusuyla Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti’nin ordusunu karşı karşıya getiren Kurtuluş Savaşı boyunca (1919-1922) Mustafa Kemal, meşruiyet sağlama kaygısıyla, geçici bir anayasa kabul eder.

1921 Anayasası, erkler ayrılığını içermeyen merkezîyetçi bir milli egemenlik tanımlar. Bu geçici metne göre; egemenlik, sadece, sırf yasama gücüyle değil, aynı zamanda yürütme gücü ve hatta yargı gücüyle de donatılan tek yapılı bir meclis olan TBMM’ye aittir. Jakobenizmden ve Mustafa Kemal’in Batı emperyalizmiyle mücadele etmek için yakınlaştığı Sovyetler Birliği’nden etkilenen 1921 Anayasası, 1793-94’deki eski Fransız rejimine oldukça benzer bir meclis rejimiyle doğrudan demokrasi denemesine girişir.

Uygulamada, karar yetkisi, elbette ki, savaşı kazanıp modern Türkiye’yi kuracak olan Mustafa Kemal ve yandaşlarının hâkim olduğu TBMM Hükümeti’ne aittir. Fakat o dönemde halen varlığını sürdürmekte olan Osmanlı Hükümeti karşısında milli egemenliğin, geçici olsa

⁸ Bkz. Hamit Bozarslan, *op.cit.* p. 18 et s.

⁹ Paul Fesh, *Les Jeunes-Turcs*, Paul Paclot Ed., Paris 1909.

dahi anayasayla tanınmış olması, yeni yönetici seçkinlerin, kendi devletini kurma hakkına sahip bir ulus haline gelmiş olan halkı, kendini devrimci olarak tanımlayan bu hareket içinde temsil etmek arzusunda olduğunu göstermiştir. Mustafa Kemal, sırf askerî başarıları sayesinde iktidara gelebilirdi; ama aslında o, Fransız Devrimi'ne duyduğu hayranlıkla, İmparatorluğun yıkılışına devrimci bir anlam katmak istiyordu.

1920'den 1922'ye kadar, Kurtuluş Savaşı boyunca Türkiye, iki rakip hükümetin etkisi altında kaldı: halen, birçok değişiklik yapılan 1876 Anayasasına dayanan Padişah'ın İstanbul Hükümeti ile 1921 Anayasasını temel alan TBMM'nin Ankara Hükümeti. Mustafa Kemal milliyetçilerinin zaferi, TBMM'nin 1922 Kasımında Saltanatı kaldırmasına, 29 Ekim 1923'te cumhuriyeti ilan etmesine ve 3 Mart 1924'te Halifeliği kaldırmasına neden oldu. Buna paralel olarak Mustafa Kemal, bu meclis tarafından Cumhurbaşkanı ve onun sadık yüzbaşı İsmet İnönü de başbakan seçildi. Bu gelişme, ilk cumhuriyetçi Türk anayasasının kabulüne yol açtı.

Yeni anayasa metni, TBMM tarafından 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edildi. Bir süre sonra laik, modernleşmeci, kısacası kemalist niteliğini güçlendirecek değişikliklerle yeniden biçimlendirilecekti. Başlangıçta 1924 Anayasası'nın 2. maddesi, İslamı, Türkiye Devletinin dini olarak kabul ediyordu; ama bu hüküm, 10 Nisan 1928 tarihindeki bir değişiklikle kaldırıldı. Bunun yanında kadınların özgürleşmesine yönelik çalışmalar 1934 yılında Türk kadınlarına, o dönemde Fransa'da kadınların henüz sahip olmadığı seçme ve seçilme hakkının tanınması için metnin 10 ve 11. maddelerinde değişiklik yapılmasına yol açtı. Nihayet 5 Şubat 1937 tarihinde anayasa metnine kemalizmin ünlü ilkelerinin, bilhassa laikliğin eklenmesini öngören değişiklik yapıldı.

Kemalist reformların çoğu (eğitim birliği, şapka takılmasına ilişkin kanun, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Medenî Kanun'un kabulü, uluslararası rakamların ve Türk alfabesinin kabulü) aslında yasama organında kabul edilmişti ancak burada şunu belirtmek gerekir; bu reformlar, 1982 Anayasasının 174. maddesine eklenmiş olduğundan, bugün de yarı-anayasal değerde bir normlar bütünü meydana getirirler.

Esasında 1924 Anayasasının en önemli katkılarından biri, Cumhuriyet’in kutsanması olmaktadır¹⁰. Türkiye’de Cumhuriyet, her şeyden evvel, eski toplumsal ve siyasî düzene dönüşe dair her türlü fikir karşısında yeni hükümet biçiminin dokunulmaz niteliğini temsil etmektedir. Böylece hem ulus-devlete, hem haklar bildirgesi yoluyla bu anayasada ifadesini bulan yurttaşlığa gönderme yapar. Eğitilmiş, erdemli, çalışkan ve ilerici değerleri özümsemiş cumhuriyetçi Türk yurttaşı, bazı bakımlardan, aynı dönemde yaratılmaya çalışılan yeni sovyet insanını da andırmaktadır. Bununla birlikte Kemalizm, o dönemde Avrupa’da egemen olan sistemlerin totaliter yapısına benzeyen totaliter bir yapıya hiçbir zaman dönüşmemiştir. Dinsel pratikleri altüst eden, cemaatçi sadakat bağlarını aşan ve kadın-erkek ilişkilerini dönüştüren iradeci reformları kutsayan cumhuriyetçi yurttaşlık, geleneksel toplumu kalıcı olarak dönüştürmeyi ve millî bilincin oluşturulmasına katkı sağlamayı amaçlamıştır. Yine de bu hükümler, Kemalist Cumhuriyeti bir hukuk devleti yapmaz; fakat, Osmanlı cemaatçiliğine son vermekle ve sonraki dönemde iyileştirilmesi mümkün olan bir yurttaşlığın ilk biçimini millî bir çerçeve içinde kutsamakla bireyin statüsünde önemli bir değişim başlatır.

Olgular üzerinden bakıldığında, siyasî rejim olarak kemalist cumhuriyet, reformcu seçkinlerin egemen olduğu ve tek parti tarafından biçimlendirilen otoriter bir sistemdir. Buna karşın biçimsel olarak bakıldığında, 1924 Anayasası, 1921 Anayasasının kurduğundan oldukça farklı bir meclis rejimi sistemini yeniden kurmuştur. Gerçekte millî egemenlik, sadece, aşamalı genel seçimle dört yıllığına seçilen TBMM’ye aittir; fakat gerçek bir yürütme erki biçimlenmeye başlamıştır. 1924 Anayasası, erkler ayrılığını benimsemeyip yürütme organları arasında karmaşık bir kutuplaşma yaratmıştır. Cumhurbaşkanı, sorumsuz ve dokunulmaz olan devletin başı, Meclis tarafından bir yasama dönemi için ve kendi içinden seçilir. Cumhurbaşkanı tarafından atanan başbakan, hükümet üyelerini seçer ve göreve başlamadan önce TBMM’den güvenoyu almak zorundadır. Aslında kemalist cumhuriyet, demokrasi olmamakla birlikte, liberal demokrasiyi andıran kurumsal bir biçimsellik ve parlamentarizme benzer usullerle donatılmıştır. Böylesi bir tespit, kemalizmin do-

¹⁰ Türkiye’de Cumhuriyet kavramına ilişkin olarak bkz. Marcou Jean, Üstel Füsün, Vardar Deniz, “La République en France et en Turquie”, *Revue Internationale de Politique Comparée*, Bruxelles, vol.7 N°3, 2000, p. 543.

ğası ve nihaî hedeflerine ilişkin sorgulamalara neden olmaktadır. Başlatılan reformları güçlendirmek ve sonrasında demokrasi yönünde bir gelişmeye zemin hazırlamak amacındaki bir geçiş dönemi diktatörlüğü müydü? Sonunda mutlaka liberal bir sisteme ulaşması gerekmeyen, her şeyden önce Türk toplumunun hızlı modernleşmesini sağlamaya yönelik *sui generis* bir rejim olduğu öne sürülebilir mi?

Bugün Türkiye’de bu tartışma, Osmanlının anayasal deneyimlerinin yeniden keşfiyle tekrar alevlenmiştir ve SSCB’nin yıkılışından bu yana Rusya’yı etkileyen tartışmadan çok da farklı değildir. Bir tek parti rejimi kuran, toplumu tepeden dönüştürmeye çalışan kemalist Cumhuriyet, Birinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde, özellikle seçimler düzenlenmesi, bir parlamentarizm denemesi, siyasî partilerin ortaya çıkışı ve sivil toplum oluşturulması şeklinde açığa çıkmış henüz doğuş aşamasındaki liberal Osmanlı anayasacılığını kesintiye uğratmıştır. Bu tez, ülkenin anayasal tarihinin zengin bir dönemine itibarını tekrar kazandırabilir; fakat, Türkiye’de iktidarın anayasalaşmasının tek parti rejiminin yavaş ve karmaşık liberalleşmesi yoluyla gerçekleştiği tezinin önemini azaltabilir. Şimdi bu konuya değineceğiz.

II. TAMAMLANMAMIŞ ANAYASALAŞMA

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, görünürde iktidarın anayasalaştırılması hareketini canlandırmayı hedefleyen bir demokrasiye geçiş süreci başlattı. Bununla birlikte tek parti rejiminin sona ermesi, serbest seçimler, ilk iktidar değişikliği bir darbeye sonuçlandı. Ve birbirini tetikleyen krizler nedeniyle, bir kerelik olmayan bu askerî müdahale sonraki yirmi yıl boyunca tekrarlanarak ordunun Türk siyasî sistemi içine dâhil olmasına neden oldu. Böylece Türk anayasacılık hareketi, umutsuzca, bir kısır döngü içine girmiş görünüyordu.

A) İLK DEMOKRATİKLEŞMENİN BAŞARISIZLIĞI

Soğuk Savaş’ın yeni yeni başladığı bir ortamda Türkiye’de demokrasiye geçiş, toplumsal bir seferberliğin veya siyasî bir kopuşun sonucu değildi, daha ziyade yönetici seçkinlerin uluslararası siyasete (Türkiye’nin Sovyet tehdidi karşısında Batı blokuna katılımını sağlamak) ve iç politikaya (rejime soluk aldırma) ilişkin pragmatik nedenlerle aldığı bir yön değişikliği kararının sonucuydu. Dolayısıyla bu demokratikleşme, bir anayasal reform olarak değil, daha ziyade sonunda çok büyük

bir değişime neden olan bir kararlar dizisi şeklinde meydana geldi. Burada iki olay oldukça belirleyicidir: İsmet İnönü’nün Kasım 1945’te, bir muhalefet partisi kurulmasına önyak olan TBMM konuşması; 1946’da Osmanlı İmparatorluğu döneminden bu yana aşamalı seçimle oy kullanan ülkede doğrudan genel seçimin kabul edilmesi. Bu olaylar önce, (Kemalist tek parti) CHP’nin daha az devletçilik ve daha fazla demokrasi talep eden muhaliflerince 1946’da Demokrat Parti’nin kurulmasına; sonrasında ve özellikle, bu yeni partinin Mayıs 1950 genel seçimlerindeki benzersiz zaferine yol açtı. Celâl Bayar, yeni meclis tarafından cumhurbaşkanı seçildi ve Adnan Menderes başbakan oldu.

Olay, etkisi bakımından, 1876’da, 1908’de ve 1923’te yaşananlara benzer bir kopuştu ve birçok açıdan ülkenin belli bir siyasî olgunluğa eriştiğini gösteriyordu; çünkü, iktidardaki hükümet sadece serbest seçimler düzenleme cesaretini göstermekle kalmamış; aynı zamanda bu seçimlerden çıkacak karara boyun eğmeyi de kabul etmişti. Şüphesiz, iktidar değişimi pratiğini çağdaş Türk siyasî sistemine dâhil eden 1950 seçimleri, iktidarın anayasalaşmasına giden yolda önemli bir adım olmuştur.

Ne yazık ki 1950’li yıllar, aynı zamanda Türkiye’nin bu kökten değişimin sonuçlarını sindirmekte yetersiz kaldığını da gösterecekti. Böylece Demokrat Parti, on yıl boyunca iktidarı kimseyle paylaşmadan kullanacaktı. Bu dönemden özellikle akılda kalan, kemalist laikliğin en belirgin yönlerinin sorgulanmasına yol açan reformlar oldu. Gerçekten, demokrat on yılın en kaygı verici olayları, Türkiye’nin içinde yaşadığı anayasal illüzyonu gözler önüne seren, yeni Türk parlamenter demokrasinin işlemeziğine ilişkin olaylardı; bu durum bir yandan, halen yürürlükte olan 1924 Anayasasının bu tip bir parlamenter temsil rejiminin işleyişini sağlamak veya temel haklara etkin güvence oluşturmak bakımından ne kadar yetersiz kaldığını; diğer yandan, siyasî aktörlerin iktidar değişimine dayanan siyasî sistemin işleyişi için uzlaşmaktan ne kadar uzak olduğunu gösterdi.

1960’ların ilk yarısında siyasî durum, üniversitelerde yaşanan huzursuzluklar ve bozulan ekonominin etkisiyle birlikte kötüleşmeye başladı. Şu oldukça anlamlıdır; 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesinden önce yaşanan öğrenci olayları, İstanbul Üniversitesi’nden bir Anayasa Hukuku profesörünün, kendisine göre Türkiye’de artık anayasa hukuku

diye bir şey olmadığından, bu dersi vermeyi reddetmesi sonrasında başlamıştır.

B) UZLAŞILAN DEMOKRASİNİN KISIR DÖNGÜSÜ

1961 darbesiyle birlikte Türk anayasal hareketi, ordunun kontrollü demokrasi sistemi içinde gerçek bir aktör olarak ortaya çıktığı yeni bir döneme girer. Kabul edilen aksine ordu, askerî kurumun siyasî kararlar üzerindeki etkisinin görece zayıf olduğu kemalist dönemde siyasî sisteme dâhil olmamıştır. Tam aksine askerlerin, tek parti rejiminden kendilerine miras kalan bilhassa (siyasî olmaktan çok) toplumsal ayrıcalıklarını korumak için siyasete müdahalesine neden olan, 1950’li yılların siyasî ve toplumsal değişimleridir.

Bununla birlikte 27 Mayıs 1960 askerî darbesi kendini o dönemde, zaman zaman Nasserci vurgular eşliğinde, ilerici bir askerî müdahale olarak, hatta 1961 Anayasasının Giriş bölümünde belirtildiği gibi, bir “devrim” olarak nitelemekten çekinmemiştir. Bu yeni anayasa metniyle birlikte 1960’ların başında Türkiye, kendi içindeki kusurları düzeltmeye uğraşan atılğan bir cumhuriyet görünümü almaya başlar. Çoğu Akdeniz ülkesinin (İspanya, Portekiz, Yunanistan) halen diktatörlükle yönetildiği bir dönemde, 1963 yılında Avrupa Topluluğu ile işbirliği anlaşması imzalamış olan ülke, “batı tarzı demokrasi” dersinin Doğu Akdeniz’deki uslu çocuğu görünümü vermektedir. Bugün bile sıklıkla Türkiye’nin gördüğü en liberal anayasa metni olarak kabul edilen 1961 Anayasası, sadece (ilk kez) erkleri ayırmakla kalmamış, aynı zamanda tanınan yeni hak ve özgürlüklerle sivil toplumu özgürleştirmeye çalışmıştır. Savaş sonrası dönemin (özellikle Alman ve İtalyan) anayasacılığından derinden etkilenen Anayasanın ayırt edici özelliği, iki meclisli bir parlamento oluşturulması, anayasa mahkemesini kurması ve sosyal hakları açıkça tanınmasıdır.

Yine de anayasacılığın temel ilkelerine bu açık bağlılık, Cumhuriyet tarihinde ilk defa ordunun kışlasından çıktığını ve özellikle gerçekleştirilen müdahalenin, Demokrat Parti yöneticilerinin yargılanmasına ve devrik başbakan Adnan Menderes de dâhil olmak üzere bazı yöneticilerin idamına kadar varan büyük bir baskıyla beraber geldiğini unutturmaz. 1961 Anayasasının getirdiği ilklere ve iktidarın kısa zaman içinde bir sivil hükümete geçmesine karşın, 1960 darbesini yöneten General

Gürsel’in cumhurbaşkanlığına getirilmesi, ordunun siyasî sistem içinde varlığının kalıcı hale geldiği anlamına da gelmektedir.

Bununla birlikte coşkulu 1961 Anayasası, 1960’lı-70’li yılların getirdiği (ekonomik ve sosyal durumun kötüleşmesi, petrol krizi, öğrenci olayları, Kıbrıs krizi, gibi) sorunlarla baş edemeyecekti. O dönemde Türkiye, yürütülen politikalarda süreklilik sağlayabilecek istikrarlı hükümetlere ihtiyaç duyacaktı. O zamana kadar kullanılmakta olan çoğunluk usulü seçimlerin kaldırılması, birbiriyle tutarlılığı olmayan koalisyon hükümetlerinin artmasına neden olacaktı. Buna, üniversitelerde oldukça etkin olan aşırı sağın ve aşırı solun radikal biçimleriyle beraber etkili bir İslamî hareketin ortaya çıkışı da ekleniyordu. Böylelikle sosyopolitik istikrarsızlık, kısa süre sonra orduya müdahale için yeni bir gerekçe sundu. Bir askerî darbeye varmayan 12 Mart 1971 “muhtırası”yla ordu, Süleyman Demirel hükümetini görevden alarak Parlamento’yu bir uzmanlar hükümetini görevlendirmeye zorladı. Bu müdahale, Anayasa Mahkemesinin iki sembolik siyasî partiyi (Millî Nizam Partisi ve Türkiye İşçi Partisi¹¹) kapatmasıyla ve kamusal özgürlükleri kısıtlayan bir anayasa değişikliği yapılmasıyla sonuçlandı. Demokrasi, sıkıyönetimin ilanından 29 ay sonra, ancak 1973 sonbaharında, CHP’nin ve karizmatik lideri Bülent Ecevit’in kazandığı genel seçimlerin yapılması sonrasında yeniden kurulabildi. Fakat durum yeniden kötüleşmeye başladı. 70’li yılların başından itibaren açıkça görüldüğü üzere, 1961 Anayasasının başarısızlığı, 70’li yılların sonunda gizli bir iç savaşa (her gün yaşanan siyasî suikastlere, üniversitelerdeki çatışmalara) doğru giderken, diğer taraftan (koalisyon hükümetlerinin tutarsızlığı ve bilhassa 1980 yılında Parlamento üyelerinin yeni bir cumhurbaşkanı seçmemesi nedeniyle) kurumsal işleyiş zorlaşıyordu. Bu ortam, yeni bir askerî müdahaleye yol açacaktı. Dolayısıyla darbelerin siyasî açılımları, uzlaşılan demokrasi bakımından ülkede tam bir kısır döngü oluşturmuştu ve bu kısır döngü, ordunun anayasal düzene kalıcı biçimde yerleşmesine katkıda bulunuyordu.

¹¹ Esasında bu iki parti, Türkiye’de sistem karşıtı en radikal muhalefetin de simgesiydi. Millî Nizam Partisi, Necmettin Erbakan tarafından geçici olarak kurulan Millî Görüş hareketinden sonra, Türkiye’de siyasî İslamî benimseyen ilk parti oldu. Türkiye İşçi Partisi ise, aslında Türk Komünist Partisiydi.

C) 1982’NİN “GÜVENLİKÇİ ANAYASACILIĞI”

1980 darbesi, Türk demokrasisi ve anayasacılığı bakımından 1961 darbesinden daha radikal sonuçlar doğurmuştur. Toplumun birçok kesimi üzerinde çok şiddetli bir baskı uygulanmıştır (parti ve sendikaların kapatılması, yöneticilerinin tutuklanması, üniversitelerden toplu çıkarılmalar...). Parlamento feshedilmiş ve hükümet üyeleri konut hapsine alınmıştır, Anayasa Mahkemesi ise, işlemeye devam eden tek kurum olarak kalmıştır. Bu şu bakımdan önemlidir; bu kurum, uzun süre Türk siyasî sistemi içinde anayasacılıktan ziyade belli bir sosyopolitik düzen anlayışını temsil etti: laik fakat aynı zamanda milliyetçi ve otoriter anlayış¹². Sonuçta 1980 darbesi, ordunun bir önceki 1971 “muhtırası”ndan itibaren yaklaşık on yıldır sınıdığı ve Türk parlamenter demokrasisini sürekli gözetim altına almayı amaçlayan bir sistemin sonucu olarak ortaya çıktı.

Zihniyet bakımından 1961 metninden oldukça farklı olan ve hazırlıkları askerler tarafından yürütülen 1982 Anayasası, bu kontrollü demokrasi sistemini büyük ölçüde korudu. Cumhurbaşkanı’nın yetkilerini (özellikle bir hayli uzun olan 104. maddeyle) genişleten ve yasama ve yürütme erkleri arasındaki ilişkiyi rasyonelleştiren hükümlere rağmen, Türk parlamentoculuğunun işleyişi fazla değişmedi; Avrupa’daki siyasî rejimlerin çoğunda mevcut olan işleyişe benzer biçimde, tekçi görüşün etkisinde kaldı. Yeni Anayasa, özellikle toplumsal özgürlükler ve orduya verilen yetkiler anlamında, öncesindeki gelişmelere nazaran bir dönüm noktasını ifade etmektedir.

Temel hak ve özgürlüklere getirdiği pek çok sınırlama nedeniyle 1982 metni, 1961 Anayasasının hazırlanması sürecinde baskın olan özgürleştirici iradeden kopmuş olmaktadır. Liberalizme tamamen sırtını dönmeyen yeni Anayasa, Türk toplumu daha yetkin bir hukuk devleti biçimine yönelme olgunluğuna erişene kadar, hakların güvence altına alınmasında ulusal bir anlayış ortaya koymayı çalıştı. Anayasanın referandumda onaylanmasının sağladığı meşruiyetin yanında ordu, cumhur-

¹² Öktem, Emre, “La Cour constitutionnelle turque définit le nationalisme, principe de la République”, *Revue du droit public et de la science politique en France et à l’étranger (RDP)*, Paris, 1999, p. 1159 à 1200.

başkanlığı makamını 1989 yılına kadar elinde tutmak¹³ ve 1958 Fransız Anayasasının geçici kararnameler sistemine benzer bir sistemle (Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ve RTÜK statüleri gibi) Türk mevzuatını büyük oranda biçimlendirmek suretiyle kendi siyasî konumunu güçlendirdi ki kimi yazarlar, bu duruma “ikinci anayasa”nın kabulü adını verecekti¹⁴.

Siyasî yaşam eski düzene dönmeye başladıkça, özellikle bir sivil hükümetin iktidara geldiği 1983 genel seçimlerinden ve eski siyasî liderlerin “yasaklarının” kaldırılmasına olanak veren 1987 yılındaki anayasa değişikliğinden sonra, “güvenlikçi” olarak nitelenebilecek olan bu anayasacılığın ne kadar etkili olduğu ortaya çıktı. Özellikle 1990’lı yıllarda Türkiye’nin (çokpartililik, tutarsız koalisyon hükümetleri gibi) eski düşmanlarıyla tekrar yüz yüze geldiği ve (İslamcılığın yükselişi, Kürt sorunu gibi) yeni mücadele alanlarıyla karşı karşıya kaldığı dönemde, danışma niteliğine sahip ve yargısal alan içinde kurulan veya yeniden düzenlenen kurumlar bütünü, 1982 anayasasını yapanların kendilerine biçtiği rolü layıkıyla yerine getirdi. Anayasa Mahkemesi, yirmi kadar (Kürtlere ait, İslamcı veya Marksist) siyasî partiyi kapattı, askerî mahkemeler, olağanüstü hal yasası uyarınca, barış döneminde siyasî aktivistleri yargıladı ve YÖK, üniversitelerin yönetimini ve üniversitelere yapılan atamaları kontrol altına aldı. Son olarak sistemin felsefesinin en açık ifadesi şu oldu: 1997 yılında MGK, sivil iktidarı sürekli gözetim altında tutan bu askerî kurum, Türkiye’de bugün “postmodern darbe” adıyla anılan süreç sonunda, İslamcı Necmettin Erbakan’ın başında bulunduğu merkez sağ koalisyon hükümetini istifaya zorladı. “Güvenlikçi anayasacılık” ile birlikte ordu, artık kışlasından çıkmıyordu; sadece siyasî iktidarın çizilen sınırları aşmasını engelleyen ikna araçlarını elinde tutuyordu.

¹³ 1982 Anayasasının onaylanmasına ilişkin referandum aynı zamanda bir plebisitir çünkü 1980 darbesini gerçekleştiren askerî cuntanın lideri olan General Kenan Evren’in 7 yıllığına cumhurbaşkanı olarak seçilmesini de sağlamıştır.

¹⁴ Bkz. Bülent Tanör, “Des fonctions législatrices de la Constitution turque de 1982”, *Revue internationale de droit contemporain*, 1988, n° 1, p. 75 (notamment p. 77).

III. GÜNCEL SORUNLAR

2000’li yılların başından bu yana Türkiye’deki siyasî sistem büyük bir dönüşüm geçirdi. Bu değişim öncelikle Türkiye’nin AB’ye adaylığına ilişkin (özellikle anayasal) talepler sayesinde sağlandı. Buna karşın 2007’deki cumhurbaşkanlığı krizinden bu yana yaşanan Türkiye’deki siyasî değişimin ardında yatan ve yeni anayasa yapılması konusunda tartışmalara yol açan dinamiğin içeriden kaynaklanan sebepleri de vardır. AKP hükümetinin iktidara gelişi ve yaklaşık on yıldır iktidarda olması, yerleşik siyasî dengelerin yeniden tanımlanmasına neden olmuştur.

A) TÜRKİYE’NİN AB’YE ADAYLIĞI VE 1982 ANAYASA-SINDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

Türkiye’nin 1987 yılında AB’ye adaylık başvurusunda bulunması ve özellikle 1993 yılından bu yana meşhur Kopenhag kriterleri ile siyasî ve hukukî alanlara ilişkin getirilen talepler, 1980 darbesinden miras kalan Türkiye anayasasının yetersizliklerini daha çok gözler önüne serdi. 90’lı yılların ortalarında Brüksel’le Gümrük Birliği Anlaşmasının müzakere edilmesi ve imzalanması, Ankara’yı (Giriş kısmındaki darbeye ilişkin referansların kaldırılması, seçme yaşının 18’e düşürülmesi, yurtdışında yaşayan Türklere oy kullanma imkânının tanınması, sendika ve partilerin statülerinin iyileştirilmesi gibi) ilk geniş çaplı anayasal değişikliği¹⁵ gerçekleştirmeye yöneltti; ancak bu değişiklik, 1982 Anayasasının “güvenlikçi” felsefesini sorgulamıyordu. Bu değişiklik sürecinin daha önce benzeri görülmemiş biçimde hızlanması için 1999 yılında Türkiye’nin adaylığının resmen tanındığı Helsinki’deki Avrupa Konseyi’ni beklemek gerekti.

Bülent Ecevit Hükümeti (1999-2002), katılım müzakerelerini mümkün olan en kısa zamanda başlatabilmek için Avrupa’nın öne sürdüğü şartları yerine getirmek amacıyla, bugün bile benzeri görülmemiş geniş kapsamlı bir reform hareketi başlattı. Gerçekten de, 17 Ekim 2001 tarihli bu kapsamlı anayasa değişikliği, Başlangıç Bölümünde, anayasa metni içindeki 32 maddeyle bir geçici maddede değişiklik öngörüyor; Anayasanın 177 maddesinin ilk halini beşten fazla kez değiştiriyordu.

¹⁵ 23 Temmuz 1995 tarihli Anayasa değişikliği ile yapılmıştır.

Bu değişiklik, her şeyden önce Anayasanın “haklar ve ödevler” alanına ayrılmış İkinci Kısmının temizlenmesi anlamına geliyordu. Temel özgürlüklerin korunması konusundaki yetersizlik, 1980 darbesi sonucu oluşturulmuş anayasa metni aleyhinde oldukça sert eleştirilere yol açıyordu; kimi anayasacılar, bu yetersizliğin Türkiye anayasasını, anayasa kavramından uzaklaştırdığını öne sürüyorlardı. Böylece 2001 değişikliği, Türkiye’nin Avrupa standartlarına yaklaşan bir temel haklar ve özgürlükler korumasına sahip olmasına imkân veren bir dönüm noktası oluyordu. Bu alandaki en önemli katkılardan biri, ilk yazıldığı haliyle 13. maddeyle getirilen hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasındaki ikili rejimin ortadan kaldırılmasıydı¹⁶. 2001 anayasa değişikliği, aynı zamanda meclis üyelerinin statüleri ile TBMM’nin işleyişini de düzenliyordu; fakat bilhassa MGK’nın işleyişini değiştiriyordu. Anayasanın ilk halinde sınırları belirsiz olan fakat gücü “postmodern darbe” döneminde oldukça net biçimde ortaya çıkan bu konsey artık çoğunlukla sivillerden oluşan bir danışma organı haline geliyordu. Bu geniş kapsamlı anayasal temizlik, 2000’li yılların başından itibaren “uyum paketi” yöntemiyle yürütülen, yine çok önemli bir mevzuat temizliğini beraberinde getirdi. Hükümet ve Meclis, mevzuata ilişkin özellikle yönetim, polis kuvvetleri, adalet, medenî kanun, ceza kanunu, ceza muhakemeleri, hak ve özgürlüklerin kullanımı, ordunun konumu gibi konularda tematik reform dizileri kabul etti.

Kasım 2002 genel seçimlerinde Recep Tayyip Erdoğan’ın partisi AKP’nin kazandığı büyük zafer bu durumu değiştirmede. Türk- İslam hareketi içinden çıkmış olmasına rağmen bugün bu bağlantıyı reddeden bu yeni oluşum, AB üyeliğini önceliği haline getiriyordu. Böylece Kopenhag kriterlerini yerine getirmek için devam ettirilmesi gereken reformlar, Türkiye’deki eğitimli kesim arasında oluşan bir uzlaşmadan istifade ediyordu. AKP hükümeti, mevzuata ilişkin “uyum paketleri” çıkarmaya devam etti ve Mayıs 2004’te kadın-erkek eşitliğini pekiştiren, her şart altında idam cezasını kaldıran, temel hak ve özgürlüklere ilişkin anlaşmaların ulusal hükümler bakımından yasalara üstünlüğünü onayla-

¹⁶ Bu sisteme göre hak ve özgürlükler, bir taraftan yasa ile (ve “Anayasa metnine ve ruhuna uygun olarak) “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü, millî egemenliği, Cumhuriyet’i, millî güvenliği, kamu düzenini...” korumayı hedefleyen bir dizi genel amaç için sınırlandırılabilirdi. Diğer taraftan her bir hak veya özgürlük için öngörülen hükümler yoluyla özel olarak da kısıtlanabilirdi.

yan oldukça önemli bir anayasa değişikliği gerçekleştirdi ve bilhassa ordunun siyaset üzerindeki etkisini biraz daha azaltmaya çalıştı¹⁷. Bu son anayasal ve yasal reform çabaları Türkiye'nin, AB'ye katılım müzakerelerini Ekim 2005'te başlatmasına imkân sağladı.

B) 2007 CUMHURBAŞKANLIĞI KRİZİ VE “SİVİL ANAYASA” PROJESİ

Kendisine yönelik şüpheler uyandırmama kaygısıyla AKP Hükümeti, ilk yasama döneminde (2002-2007), Türkiye'nin AB'ye üyeliğini hızlandırmaya katkı yapacak olanlar haricindeki her türlü önemli anayasal ve yasal reform fikrini bir kenara bıraktı. Fakat bu sözsüz uzlaşma, 2000'den beri, laik kimliğiyle tanınan ve siyasî-askerî kanadın sistemin savunucularından kabul ettiği bir cumhurbaşkanının bulunduğu cumhurbaşkanlığı makamına, 2007 yılında çoğunluk partisi kendi içinden birisini (Abdullah Gül'ü) seçtirmeye karar verince bozuldu.

Ordunun AKP'nin hamlesini önlemek için kullandığı yöntemler, özellikle de internet sitesinde, bazıları tarafından “e-muhtıra” olarak nitelendirilen, uyarı niteliğinde bir muhtıra yayınlaması etkisiz kaldı; bu durum, askerî kurumun siyasal aktör olarak siyasetten silinişinin ilk işaretiydi. Son olarak birinci turda 367 milletvekili toplantı yetersayısına ulaşılması gerektiğine hükmederek cumhurbaşkanlığı seçimlerinin Nisan 2007'de yapılan ilk turunu iptal eden Anayasa Mahkemesi de Abdullah Gül'ün adaylığını engelledi; halbuki Anayasa'da üçte iki çoğunluk, sadece 1. ve 2. turda cumhurbaşkanının seçimi sırasında şart koşulmaktaydı. Anayasanın bu tartışmalı yorumu, CHP'nin kemalist milletvekillerinin seçimi boykot ederek salonu terk etmek suretiyle AKP'nin adayının seçilmesine engel olmalarına olanak verdi. Böylece cumhurbaşkanlığı seçimlerinin iptali; Temmuz ayında AKP'nin büyük bir seçim zaferi kazanmasına ve Ağustos ayında Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesine varacak olan bir erken seçime neden oldu.

¹⁷ İbrahim Özden Kaboğlu, “Vers le droit constitutionnel des libertés en Turquie“, *Mélanges G. Kassimatis*, Ant. N. Sakkoulas, Berliner Wissenschafts-Verlag, Bruylant, Athènes, 2004, pp. 939-955.

Fakat 2007 cumhurbaşkanlığı kriziyle Türkiye’de anayasa sorunu gündeme geldi¹⁸. Abdullah Gül’ün Çankaya’ya çıkışının ardından, Ekim 2007’de, iktidar partisi tarafından kriz döneminde başlatılan anayasal düzenleme referandumda kabul edildi. Bu reform, önemli kurumsal düzenlemeler getirdi. Yasama süresini 5 yıldan 4 yıla ve cumhurbaşkanının görev süresini 7 yıldan 5 yıla indiriyordu. Fakat bilhassa son krizde karşılaşılan anayasal engelleri aşmak amacıyla, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini öngörüyordu¹⁹.

Bu düzenlemeye paralel olarak AKP, bir “sivil anayasa” projesi ortaya attı. İktidar partisine göre, Abdullah Gül’ün seçimi sürecinde çıkarılan engeller, bir askerî darbenin ürünü olan anayasanın zayıflığını tartışmasız biçimde ortaya koymuştu. Fakat bu proje, Anayasanın (teorik olarak değiştirilemez) ilk maddelerinde ortaya konan Cumhuriyetin temel ilkelerinin (özellikle de laikliğin) tartışmaya açılmasından endişe eden laik muhalefeti tedirgin ediyordu. Böylece tartışma derinleşti ve MHP’li milliyetçilerin desteğini alan AKP’nin 2008’de bir anayasal düzenlemeyle üniversitelerdeki türban yasağını kaldırmaya çalışmasıyla yeni bir krize neden oldu. Bir mevzi savaşı, bu düzenlemeyi iptal eden²⁰ ve bunun akabinde AKP’nin laiklik karşıtlığı gerekçesiyle kapatılması için başvuru Anayasa Mahkemesi’yle Hükümeti karşı karşıya getirdi.

Sonuç olarak bu yeni kriz ve siyasî gündemin (Mart 2009 yerel seçimleri gibi) diğer maddeleri, “sivil anayasa” projesinin yeniden gündeme gelmesine neden oldu. Fakat ikinci yasama dönemini (2007-2011) tamamlamadan önce Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti, 12 Eylül 2010’de gerçekleştirilen bir referandumla, özellikle yargı erkinin Anayasa Mahkemesi ve HSYK²¹ gibi temel kurumlarına yönelik düzenlemeler getiren önemli bir anayasa değişikliğini kabul ettirmeyi başardı. Yine de bu değişikliğin kabulü, “sivil anayasa” projesini gündemden düşür-

¹⁸ Jean Marcou, “L’imbroglio constitutionnel en Turquie (2007-2010) ” *Signes, Discours et Sociétés* [en ligne], Actes du colloque Nantes-Galatasaray, 16 mai 2010. Disponible sur Internet: <http://revue-signes.info/document.php?id=1519>. ISSN 1308-8378.

¹⁹ Böylece bu reform, Türk parlamentarizminin Fransız tipi yarı başkanlık rejimine doğru gelişmesine olanak sağlamış oluyor. Fakat bu yönde bir değerlendirme yapabilmek için öncelikle ilk kez 2014 yılında yapılacak olan cumhurbaşkanlığı seçimini beklemek gerekir.

²⁰ İbrahim Özden Kaboğlu, “Le contrôle juridictionnel des amendements constitutionnels en Turquie”, *Les Cahiers du Conseil constitutionnel*, 27, janvier 2010, pp. 38-42.

²¹ Fransa’daki Conseil supérieur de la Magistrature benzeri kurum.

medi; çünkü sivil anayasa projesi, 12 Haziran 2011 genel seçimlerinde yürütülen kampanyaların ana temalarından birini oluşturuyordu ve AKP, yeni seçim zaferi sonrasında yeni bir anayasa yapma niyetini ortaya koyuyordu. Fakat Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti, anayasa değişikliği için gerekli çoğunluğa ulaşamadığından bu sürekli gündemdeki proje, Meclis içinde siyasî uzlaşma sağlanmasını gerektirmektedir; ancak bu kolay olmayabilir.

C) SONUÇ YERİNE: « GÜVENLİKÇİ ANAYASACILIK » ANLAYIŞININ SONU VE TÜRKİYE'DE ANAYASAL HAREKETİN GELECEĞİ

Bir yol ayrımına varılan bu noktada, Türkiye'nin yeni anayasal rejiminin nasıl olacağını kestirmek oldukça zor. Çünkü Recep Tayyip Erdoğan, Amerikan tipi başkanlık rejiminden yana olduğunu pek çok kere dile getirmiştir. Sonuçta 1980 darbesinin ortaya çıkardığı “güvenlikçi anayasacılığın” son zamanlarını yaşamakta olduğunu öne sürmek mümkündür.

Bu büyük değişim, son yıllarda gerçekleştirilen anayasa değişikliklerinden ziyade, devlet zirvesindeki güç ilişkilerinde meydana gelen dönüşümden ileri gelmektedir. 2007'deki cumhurbaşkanlığı krizi sırasında maruz kaldığı muameleden sonra ordu, siyasî konumunun, yüksek rütbedeki kadrolarına kadar ulaşan medyatik skandallar ve adli soruşturmalarla zarar gördüğüne tanık oldu. 2007 yılından bu yana adaletin, “derin devlet”in²² gizli eylemlerinden bazıları üzerindeki sır perdesini kaldırmasını sağlayan meşhur Ergenekon²³ davasının ardından, Ocak 2010'daki Balyoz planı²⁴ gibi, kimi gerçek kimi abartılı başka komplola-

²² Derin Devlet: Ordu ve aşırı-milliyetçi provokasyon ajanları arasında kurulan ve belli bir laik, merkezîyetçi ve otoriter Devlet anlayışını devam ettirmek için her türden eyleme hazır bir gizli iktidar odağı meydana getiren gizli ittifak anlamında Türkiye'de yaygın biçimde kullanılan bir ifade.

²³ 2007 yılında, asker, polis, hâkim, akademisyen ve gazeteciler tarafından hükümeti devirme amaçlı kurulduğu iddia edilen milliyetçi şebeke. Ergenekon Davası, Ocak 2008'den beri 18 büyük çaplı tutuklama dalgasına neden olurken bir dizi dava da halen devam etmektedir.

²⁴ Balyoz Planı: Ocak 2010'da Taraf Gazetesi tarafından ortaya çıkarılan komplo. 2003 yılında gerçekleştirilmesi planlanan operasyon, iktidara gelişinden kısa bir süre sonra AKP Hükümetinin iktidarını (camilere düzenlenecek saldırılar, Yunanistan'la sınır

rın ortaya çıkması, yüksek rütbeli birçok askerın tutuklanmasına yol açtı. İlk yasama döneminde diplomatik yapının kontrolünü ele geçiren AKP Hükümeti, bundan böyle YÖK ve (dekan ve rektörlerini atadığı) üniversiteleri ele alıyordu. Bunun yanında, Anayasa Mahkemesi ile HSYK’nın işleyişini yeniden düzenleyen 12 Eylül 2010 anayasa değişikliğiyle de yargıdaki hiyerarşiye hâkim oluyordu. Son olarak, Hükümetin ordunun kendi alanına, askerî kadroların atanması ve terfisi alanına müdahalesine olanak veren 2010 ve 2011’deki Yüksek Askerî Şûra toplantıları sırasında kemalist yapı yeni güçlüklerle karşılaştı. Temmuz-Ağustos 2011’de, Hükümetin adlı soruşturmalarda adı geçen subayların terfi ettirilmesini onaylamaması sonucu Genelkurmay Başkanının beklenmedik istifası, Başbakanın YAŞ toplantısına tek başına başkanlık etmesine ve Türk Silahlı Kuvvetleri’nin yeni kuvvet komutasının atanmasında etkili olmasına imkân verdi. Geleneksel olarak Genelkurmay Başkanına verilen Zafer Bayramı kutlamalarına ev sahipliği görevi, 30 Ağustos 2011’de sembolik olarak Cumhurbaşkanlığınca yerine getirildi.

Birçok insan, mevcut Anayasanın da kullanılmasıyla iktidarın tek elde toplanmasının daha da artacağından ve AKP’nin ikinci yasama döneminde birçok yetersizliği gün yüzüne çıkan hukuk devletinin²⁵ daha da zayıflatılacağından endişe duyuyor. Bilhassa, pek çok yasaya aykırı ve muğlak komplo davaları, muhalif çevrelere yönelik hesaplaşma veya manipülasyon olasılığı endişesi yaratıyor. Avrupalı örgütler de, şaşırta gazeteci tutuklamalarına²⁶ ve internet üzerinden iletişim özgürlüğüne yapılan kabul edilemez müdahalelere dikkat çekiyor. Böyle bir ortamda anayasa sorunu, hiç olmadığı kadar, Türkiye’de siyasî değişimin önündeki temel sorunların merkezinde yer almaya devam ediyor.

İstanbul-Grenoble, 20 Eylül 2011

sorunları yaratma, vb. yoluyla) zayıflatmayı hedeflemekteydi. Ancak Ordu’ya göre bu plan, bir tatbikat uygulamasından başka bir şey değildi.

²⁵ İbrahim Özden Kaboğlu, “La Turquie à l’épreuve de l’Etat de droit “, démocratie et liberté: tension, dialogue, confrontation ”, Mélanges en l’Honneur de Slobadan Milacic, Bruyland/Bruxelles, 2007, pp. 117-128.

²⁶ Nedim Şener ve Ahmet Şık’ın Mart 2011’de tutuklanması ve Ergenekon Davası kapsamında suçlanmaları bilhassa oldukça şüpheli görünüyor zira bu araştırmacı gazeteciler, pek çok kere, “derin devlet”in zararlı eylemlerini yalanlayan araştırmalar yürütmüşlerdi.

KAYNAKÇA

Bernard Lewis, *Le retour de l'Islam*, Folio, Paris, 1993.

Bülent Tanör, “Des fonctions légitimatrices de la Constitution turque de 1982”, *Revue internationale de droit contemporain*, 1988, n° 1.

François Georgeon, *Abdulhamid II, le sultan calife*, Fayard, Paris, 2003;

- “Les Jeunes Turcs chassent le Sultan ” in *L’Histoire, Les collections*, N°52, juillet-septembre 2011.

Hamit Bozarslan, *Histoire de la Turquie contemporaine*, La Découverte, Paris, 2004.

Ibrahim Özden Kaboğlu, “La Turquie à l’épreuve de l’Etat de droit “démocratie et liberté: tension, dialogue, confrontation ”, *Mélanges en l’Honneur de Slobadan Milacic*, Bruylant/Bruxelles, 2007;

- “Le contrôle juridictionnel des amendements constitutionnels en Turquie”, *Les Cahiers du Conseil constitutionnel*, 27, janvier 2010;

- “Vers le droit constitutionnel des libertés en Turquie “, *Mélanges G. Kassimatis*, Ant. N. Sakkoulas, Berliner Wissenschafts-Verlag, Bruylant, Athènes, 2004.

Jean Marcou, “Le mouvement constitutionnel turc”, in Semih Vaner (dir.), *La Turquie*, Paris, Fayard, novembre 2005;

- “L’expérience constitutionnelle turque”, *Revue de Droit Public (RDP)*, 1996;

- “L’imbroglio constitutionnel en Turquie (2007-2010) ” *Signes, Discours et Sociétés* [en ligne], Actes du colloque Nantes-Galatasaray, 16 mai 2010;

- “Türkiye’de Anayasacılık ve Anayasa Kültürü, (Constitutionnalisme et culture constitutionnelle en Turquie)”, *Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı*, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayın, 2001.

Jean Marcou, Üstel Füsün, Vardar Deniz, “La République en France et en Turquie “, *Revue Internationale de Politique Comparée*, Bruxelles, vol.7 N°3, 2000.

M’hamed Oualdi, “1861: la première constitution tunisienne”, in *L’Histoire, Les collections*, N°52, juillet-septembre 2011.

Öktem, Emre, “La Cour constitutionnelle turque définit le nationalisme, principe de la République”, *Revue du droit public et de la science politique en France et à l’étranger (RDP)*, Paris, 1999.

Paul Fesh, *Les Jeunes-Turcs*, Paul Paclot Ed., Paris 1909.

LE CONSTITUTIONNALISME ET LE MOUVEMENT CONSTITUTIONNEL EN TURQUIE

Professeur Jean Marcou

*Institut d'Etudes Politiques de Grenoble (France),
Chercheur associé à l'Institut Français d'Etudes Anatoliennes
d'Istanbul (Turquie)*

RESUME

La Constitution de 1982, directement issue du coup d'Etat du 12 septembre 1980, reste contestée en Turquie, en dépit des amendements nombreux, dont elle a été l'objet. Cette contestation a débouché sur un débat et des projets qui envisagent aujourd'hui la rédaction d'un nouveau texte fondamental, et qui s'inscrivent dans un mouvement constitutionnel riche et ancien. La Turquie a notamment réussi à marier des principes libéraux d'origine occidentale à une société qui reste profondément musulmane, en dépit de la laïcisation de l'Etat. À l'heure des printemps arabes, cette hybridité est très observée, car sa recherche obstinée de la constitutionnalisation du pouvoir est parvenue à contraindre l'armée à quitter l'arène politique, tandis qu'elle réussissait à intégrer l'islam politique à un régime parlementaire sécularisé. L'intérêt actuel pour ce que l'on se plaît à appeler « modèle turc » repose en partie sur cette expérience constitutionnelle avérée, dont on peut se demander néanmoins si elle a vraiment réussi à fonder une démocratie reposant sur un Etat de droit véritable, et si elle peut se poser en exemple.

Mots-clefs : *Constitution turque, “modèle turc”, AKP, Constitution civile*

ABSTRACT

The Constitution of 1982, which was a direct result of the September 12 1980 Coup, remains contested in Turkey, despite numerous amendments. This dispute led to debates and projects that are now considering drafting a new Constitution. Such a process is the last part of a rich and ancient constitutional movement. Turkey has succeeded in marrying liberal principles of Western origin to a society that remains deeply Muslim, despite the secularization of the state. Since the Arab Revolutions have broken out, this hybridity is observed. Its relentless pursuit of powers constitutionalization has been successful in forcing the military to leave the political arena, as it managed to integrate political Islam to a secular parliamentary system. The current interest in what we like to call "Turkish model" is partly based on this exceptional constitutional experiment. But one could wonder if it has really managed to establish a democracy based on a true rule of law, and if it can be shown as an example.

Key Words : *Turkish Constitution, "Turkish Model", AKP, Civilian Constitution*

***

La constitution actuelle de la Turquie est la Constitution de 1982, directement issue du coup d'Etat du 12 septembre 1980. Elle a toujours été contestée, et en dépit d'amendements nombreux, réalisés notamment pour permettre à ce pays d'ouvrir des négociations d'adhésion à l'UE, cette contestation n'a pas cessé et produit un débat envisageant des révisions ou la rédaction d'un nouveau texte fondamental.

L'insistance et la vitalité de ce débat s'inscrit dans une longue tradition qui a vu se développer, depuis plus d'un siècle, un mouvement constitutionnel riche de rebondissements et d'enseignements¹. La Turquie a une expérience constitutionnelle qui a réussi à marier des princi-

¹ Sur ce point cf. Jean Marcou, "L'expérience constitutionnelle turque ", *Revue de Droit Public (RDP)*, 1996 p. 425; Jean Marcou, "Le mouvement constitutionnel turc ", in Semih Vaner (dir.), *La Turquie*, Paris, Fayard, novembre 2005, p. 85; et Jean Marcou, "Türkiye'de Anayasacılık ve Anayasa Kültürü, (Constitutionnalisme et culture constitutionnelle en Turquie) ", *Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı*, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayın, 2001, p. 61 -75 (en turc).

pes libéraux d'origine occidentale à une société qui reste profondément musulmane en dépit de la laïcisation de l'Etat.

À l'heure des printemps arabes, cette hybridité est très observée, car sa recherche obstinée de la constitutionnalisation du pouvoir est parvenue à contraindre l'armée à quitter l'arène politique, tandis qu'elle réussissait à intégrer l'islam politique à un régime parlementaire sécularisé. L'intérêt actuel pour le fameux « modèle turc » repose en grande partie sur cette expérience constitutionnelle avérée dont on peut se demander aujourd'hui néanmoins si elle a abouti à une démocratie reposant sur un Etat de droit véritable, et si elle peut se poser en exemple.

I. LES HERITAGES OTTOMAN ET KEMALISTE DU CONSTITUTIONNALISME TURC

On ne peut séparer le constitutionnalisme turc contemporain des expériences constitutionnelles de l'Empire ottoman. À la fin du 19e siècle et au début du 20e siècle, ce dernier est marqué par des réformes profondes et par deux tentatives de constitutionnalisation du pouvoir. Après son effondrement à l'issue de la Première guerre mondiale, la République qui s'installe n'est pas d'essence constitutionnaliste, puisqu'elle instaure un régime de parti unique. Toutefois, il frappant d'observer qu'elle ne néglige pas la forme constitutionnelle en dotant la Turquie de structures qui annoncent les institutions d'une démocratie parlementaire, et en initiant une citoyenneté progressiste qui prétend transformer la société par le haut.

A) LA REFORME ET LE LIBERALISME OTTOMANS

C'est le constat de sa décadence qui conduit l'Empire ottoman, dans les dernières décennies de son existence, à tenter de se constitutionnaliser. Après le règne des Sultans réformateurs *Selim III* (1789-1807) et *Mahmut II* (1808-1839), les premiers phénomènes de modernisation prennent un tour beaucoup plus concret et systématique. En 1839, au début du règne du sultan *Abdülmecit I*, avec le fameux noble récrit de *Gülhane (Hatt-i-Şerif)* qui fut confirmé en 1856 par un second récrit (*Hatt-i-humayun*), un fort mouvement d'occidentalisation, connu sous le nom de période des *Tanzimat*, affecte l'Empire, marquant les règnes de trois sultans et s'étalant sur près de quatre décennies. Au départ, l'essence constitutionnaliste de ce mouvement est pourtant loin d'être

évidente, car il génère avant tout des réformes techniques destinées à enrayer la décadence ottomane. Il reste qu'en dépit de ces limites, les *Tanzimat* provoquent une mutation des élites réformatrices qui va être à l'origine de la première tentative de constitutionnalisation. Les réformes initiales avaient été l'œuvre de sultans éclairés et de hauts fonctionnaires. Le mouvement des *Jeunes Ottomans*, créé en 1867, qui formule les premières revendications constitutionnalistes qui vont être à l'origine de la Constitution ottomane, est issu des milieux artistiques et littéraires. Animé principalement par Namık Kemal, il pointe les limites des *Tanzimat*, et estime que les réformes de sécularisation qu'ils ont favorisées ont fait disparaître les instances religieuses qui traditionnellement contrebalançaient les pouvoirs du souverain. Paradoxalement, alors qu'on parle de réforme, jamais les pouvoirs du sultan n'ont été aussi importants, et forts de ce constat les *Jeunes Ottomans* revendiquent un encadrement du pouvoir du souverain. Mais, l'originalité de ce mouvement est de faire cohabiter un idéal constitutionnaliste d'origine occidentale avec la revendication du maintien des droits et traditions musulmanes². Il procède ainsi à une adaptation des concepts constitutionnels libéraux à la société ottomane. Pour Namık Kemal, l'existence d'un gouvernement constitutionnel, responsable devant une assemblée élue, trouve sa justification dans le Coran et la loi islamique. Cet effort de théorisation fait des *Jeunes Ottomans* la première opposition politique libérale à un despotisme des sultans que les *Tanzimat* avaient conforté. Il est le prélude intellectuel qui va conduire à la première expérience constitutionnelle ottomane.

La revendication constitutionnelle est ainsi à l'ordre du jour en 1876 lorsque le Sultan *Abdülaziz* (1861-1876) est déposé à la suite de manifestations, qui voient l'accession de personnalités libérales au gouvernement³. Mais la promulgation de la Constitution ottomane est retardée par la difficile succession d'*Abdülaziz*. Ayant d'abord choisi le prince *Murat*, homme sensible non seulement aux idées constitutionna-

² Bernard Lewis, *Le retour de l'Islam*, Folio, Paris, 1993, p. 83.

³ La promulgation de la Constitution ottomane le 23 décembre 1876 à Istanbul, qui intervint au moment où se tenait la conférence internationale qui devait régler le sort des dernières grandes possessions européennes de l'Empire, fut pourtant surtout perçue par les Occidentaux comme une concession artificielle des élites ottomanes pour tenter de contenir les prétentions des grandes puissances.

listes mais aussi à celles de la franc-maçonnerie, les ministres réformateurs et en particulier le grand vizir *Midhat Paşa*, confrontés la fragilité mentale du nouveau sultan se résolvent à le remplacer, au mois d'août 1876, par son frère *Abdülhamit*, qui accepte le principe d'une constitutionnalisation de la monarchie.

Fortement inspirée de la Constitution belge de 1831 parce qu'elle organise une monarchie et qu'elle est écrite dans une langue (le français) que comprennent les élites ottomanes, la Constitution de 1876 montre d'emblée ses limites, car elle n'émane pas du peuple, mais du bon vouloir du souverain⁴. Le pouvoir exécutif appartient au sultan, chef de l'Etat, qui est aussi calife, c'est-à-dire commandeur des croyants. Il est assisté d'un premier ministre (le grand vizir) disposant de pouvoirs étendus ainsi que des droits de convocation et de dissolution de la chambre basse. Le pouvoir législatif est détenu par un parlement bicaméral composé d'une chambre basse, comprenant 120 députés élus au suffrage censitaire, et d'un Sénat, rassemblant des dignitaires nommés à vie. Le premier ministre et les ministres, choisis et nommés par le chef de l'Etat, ont néanmoins accès à la Chambre des députés mais, en cas de différend avec elle, ils peuvent être congédiés par le souverain, ou obtenir de lui la dissolution de l'assemblée récalcitrante. Par ailleurs, tout texte de loi doit préalablement être soumis à l'aval du sultan.

D'un point de vue constitutionnaliste, les passages les plus intéressants de ce texte de 119 articles concernent le statut de l'État ottoman et l'ébauche d'une forme de citoyenneté ottomane. Ainsi, le premier article de la Constitution garantit l'intégrité territoriale de l'Empire ottoman (« tout indivisible dont aucune partie ne peut être détachée pour quelque motif que ce soit. »). À cela s'ajoute la reconnaissance d'une nationalité ottomane définie par l'article 8 (« Tous les sujets de l'Empire sont indistinctement appelés Ottomans, quelle que soit la religion qu'ils professent »). Par ailleurs, bien que l'islam soit religion d'État, au terme de l'article 11, la liberté de culte est garantie et tous les sujets ottomans deviennent

---

⁴ Elle n'est pas en outre le premier texte constitutionnel promulgué dans le monde musulman car, de 1861 à 1864, le *beylik* de Tunis (alors province de l'Empire ottoman) a connu une sorte de monarchie constitutionnelle établie par la Constitution tunisienne de 1861. Sur ce sujet, cf. M'hamed Oualdi, "1861: la première constitution tunisienne", in *L'Histoire, Les collections*, N°52, juillet-septembre 2011, p. 28 à 31.

des citoyens, jouissant des mêmes droits et libertés (égalité devant la loi, droit de propriété, sûreté, droit d'association, liberté de l'enseignement, égalité d'accès aux fonctions publiques...).

Après le bannissement de l'entrepreneur premier ministre *Midhat Paşa*, la sévère défaite des Ottomans face aux Russes, au début de l'année 1878, offre à *Abdülhamit* l'occasion de mettre un terme à l'expérience constitutionnelle impériale. Le Parlement (élu à l'occasion du premier scrutin organisé sous l'Empire) qui a siégé cinq mois au cours de deux sessions, est congédié et ne va plus se réunir pendant trente ans. Le régime autoritaire, établi par *Abdülhamit* constitue une longue parenthèse entre les deux expériences constitutionnelles ottomanes (1878-1908). Noirci de façon caricaturale par les médias occidentaux de l'époque, il met certes un terme aux aspirations libérales des *Jeunes Ottomans*, mais ne se traduit pas pour autant, comme l'a bien montré François Georgeon⁵, par une remise en cause du projet réformateur ottoman. Il consiste plutôt en une révision de la philosophie occidentaliste des *Tanzimat* au profit d'un despotisme modernisateur valorisant un islam d'État pour s'assurer le soutien de territoires ottomans désormais très largement peuplés de musulmans (notamment les provinces arabes). Pourtant, la suspension de la Constitution de 1876, loin d'étouffer définitivement toute aspiration constitutionnaliste, va ouvrir la voie à une nouvelle forme de revendication.

B) LA REVOLUTION JEUNE TURQUE ET LA SECONDE PERIODE CONSTITUTIONNELLE OTTOMANE

La dissolution du Parlement en février 1878, a suspendu l'application de la Constitution mais ne l'a pas abrogée. Sa remise en vigueur devient alors le mot d'ordre des opposants à la dictature hamidienne, qui apparaissent néanmoins comme une nouvelle génération de constitutionnalistes. L'échec de 1878 a été fatal en effet au libéralisme-islamique des *Jeunes Ottomans*. Leurs successeurs, les *Jeunes Turcs* (*Jöntürkler*) pensent qu'il faut transformer l'Empire par la science, l'éducation, le droit, et qu'il faut pour cela le doter d'un régime politique moderne, rationnel et donc constitutionnel. Fortement influencé par les positivistes français dans ses idées et par les *Carbonari* italiens dans son

⁵ François Georgeon, *Abdulhamid II, le sultan calife*, Fayard, Paris, 2003.

organisation, le mouvement jeune turc, naît dans la clandestinité et l'exil en 1889. Il se divise pourtant assez rapidement sur la question de la forme que doit prendre le futur Etat ottoman constitutionnalisé: faut-il promouvoir un Etat-nation unitaire ou lui préférer une Fédération attentive aux droits des différents peuples et minorités de l'Empire ? Le dilemme scinde profondément le mouvement en 1902, lors de son congrès de Paris, qui voit apparaître deux tendances: celle du « Comité Union et Progrès » (CUP), emmenée par Ahmet Riza qui prône un nationalisme turc, celle de la « Ligue pour l'initiative privée et la décentralisation » fondée par le prince Sabaheddin qui incarne une sorte de libéralisme ottoman.

Bien implanté au sein des officiers de l'armée ottomane, qui prétendent sauver « la patrie menacée »⁶, le CUP va jouer un rôle déterminant dans le déclenchement de la Révolution jeune turque, qui en juillet 1908, débouche sur le rétablissement de la Constitution de 1876. Mais cette « révolution constitutionnelle » se traduit aussi par une fraternisation spectaculaire, dans les grandes villes, des différents peuples de l'Empire, célébrant la fin du despotisme hamidien, et surtout débouche sur une seconde période constitutionnelle ottomane. Entre 1908 et 1913, celle-ci est aussi la première expérience réelle de monarchie parlementaire. La société ottomane découvre les joutes électorales, la liberté de la presse, un développement sans précédent de l'édition et des débats politiques, religieux et philosophiques, le droit de réunion, les grèves et même les revendications féministes. Observant que prévaut alors, pendant quelques mois, « un défoulement généralisé », François Georgeon va même jusqu'à parler d'une sorte de « Mai 68 à l'ottomane » qui permet aux femmes sortir « plus librement dans la rue », tandis que, pendant le mois de Ramadan, « des jeunes gens rompent ouvertement le jeûne en plein jour sous prétexte qu'il y a la liberté »⁷. Enfin, il faut rappeler qu'en 1909, la révision constitutionnelle qui suit les émeutes provoquant la déposition d'Abdül Hamid, proclame pour la première fois la souveraineté du peuple. Bien qu'elle ait été de courte durée et qu'elle ait surtout affecté les villes et les milieux intellectuels, la Révolution jeune turque est importante parce qu'elle constitue le seul mou-

---

⁶ cf. Hamit Bozarslan, *Histoire de la Turquie contemporaine*, La Découverte, Paris, 2004, p. 10 et s.

⁷ cf. François Georgeon, « Les Jeunes Turcs chassent le Sultan » in *L'Histoire, Les collections*, N°52, juillet-septembre 2011, p. 24 à 27.

vement social subversif qu'ait réellement vécu ce pays, qui connaîtra comme l'on sait par la suite de nombreux coups d'Etat et des périodes de crise, mais jamais de mobilisation politique et sociale défiant l'autorité, qui soit comparable.

En dépit de son caractère prometteur initial, cette nouvelle expérience achève de démontrer le caractère illusoire de la réforme ottomane. Il est sûr que la conjoncture internationale défavorable (Guerre de Tripolitaine, Guerres balkaniques) porte une responsabilité importante en l'occurrence, mais l'échec de la constitutionnalisation de l'Empire tenté alors a aussi des raisons internes. En premier lieu, cette période met clairement en relief la difficulté à faire de la citoyenneté ottomane, une véritable nationalité. En effet, l'emprise du CUP sur le gouvernement débouche sur une tentative de turquisation des sujets de l'Empire largement justifiée aux yeux de ses promoteurs par les menaces sécessionnistes et bien relayée par les écrits d'intellectuels influents comme Ziya Gökalp⁸. En second lieu, le débat politique dans ce régime parlementaire naissant, en particulier les conflits entre libéraux et unionistes, loin de déboucher sur le bipartisme et l'alternance constitutionnels que certains observateurs appellent alors de leurs vœux⁹, dégénèrent en affrontements physiques ouverts: émeutes, interventions militaires, assassinats politiques, dissolutions du parlement, fraudes électorales. Ainsi dès 1913, le nouveau régime sombre dans une sorte d'oligarchie militaire animée par le triumvirat unioniste d'Enver, Talât et Cemal, tournant le dos au rêve d'un État ottoman constitutionnel, parlementaire et décentralisé. Cette dérive nationaliste conduit l'Empire à sa perte en le faisant entrer en guerre aux côtés de l'Allemagne et de l'Autriche-Hongrie, mais aussi l'amenant à s'autodétruire et à commettre l'irréparable, en avril 1915, à l'égard de sa communauté arménienne.

C) LA REPUBLIQUE KEMALISTE

La première guerre mondiale, en portant le coup de grâce à l'Empire ottoman, va créer aussi des conditions politiques, territoriales et internationales favorables à l'avènement d'un Etat-nation turc qui était en gestation depuis le début du siècle. À l'issue du traité de Sèvres

⁸ cf. Hamit Bozarslan, *op.cit.* p. 18 et s.

⁹ Paul Fesh, *Les Jeunes-Turcs*, Paul Paclot Ed., Paris 1909.

(1920), au cours de la guerre d'indépendance (1919-1922) qui oppose principalement l'armée grecque à celle du gouvernement de la Grande Assemblée Nationale (GANT), Mustafa Kemal, soucieux de conforter sa légitimité, se dote d'une constitution provisoire.

La Constitution de 1921 donne de la souveraineté nationale une définition unitaire qui ne s'accompagne pas de séparation des pouvoirs. Selon ce texte provisoire, la souveraineté appartient exclusivement à la GANT, assemblée monocamérale investie non seulement du pouvoir législatif mais aussi du pouvoir exécutif et même d'un pouvoir de juridiction. Influencée par le jacobinisme et l'Union soviétique, dont Mustafa Kemal s'est rapproché alors pour contrer l'impérialisme occidental, la Constitution de 1921 esquisse en réalité un système de démocratie directe débouchant sur un régime d'assemblée assez proche du régime conventionnel français de 1793-94.

Dans la pratique, le pouvoir de décision appartient bien sûr au gouvernement de la GANT dominé par Mustafa Kemal et ses partisans, qui vont gagner la guerre et fonder la Turquie moderne. Mais face au gouvernement ottoman qui subsiste encore à l'époque, l'affirmation de la souveraineté nationale par une constitution même provisoire montre que l'ambition de la nouvelle élite dirigeante, dans une démarche qui se veut révolutionnaire, est de représenter le peuple qui forme désormais une Nation qui a droit à un État. Pour prendre le pouvoir, Mustafa Kemal aurait pu se contenter de ses succès militaires, admirateur de la Révolution française, il voulut en réalité donner à la mise à mort de l'Empire, l'aspect d'une révolution.

De 1920 à 1922, pendant la guerre d'indépendance, la Turquie vit ainsi sous l'emprise de deux gouvernements rivaux: celui du sultan d'Istanbul qui relève toujours de la Constitution de 1876 plusieurs fois modifiée, et celui de la GANT d'Ankara assis sur la Constitution de 1921. La victoire des nationalistes de Mustafa Kemal conduit la GANT à abolir le sultanat en novembre 1922, à proclamer la République, le 29 octobre 1923 et à supprimer le Califat, le 3 mars 1924. Parallèlement, Mustafa Kemal est élu par cette assemblée, président de la République et nomme son fidèle lieutenant, Ismet İnönü, premier ministre. Cette évolution débouche sur l'adoption de la première constitution républicaine turque.

Le nouveau texte constitutionnel est adopté par la GANT, le 20 avril 1924. Il sera ensuite réformé par des amendements qui renforceront son caractère laïque, modernisateur et pour tout dire kémaliste. En effet, la Constitution de 1924, dans son article 2, avait initialement fait de l'Islam la religion de l'Etat turc, et ce n'est que par une révision du 10 avril 1928 que cette disposition est abrogée. Par ailleurs, les mesures d'émancipation de la femme conduiront en 1934 à une révision des articles 10 et 11 de ce texte, permettant d'accorder aux Turques un droit de vote et d'éligibilité dont les Françaises ne disposaient pas encore à cette époque. C'est enfin une révision du 5 février 1937 qui consacre l'insertion dans le texte fondamental des fameux principes du kémalisme, notamment du laïcisme.

La plupart des réformes kémalistes (unification de l'enseignement, loi sur le port du chapeau, fermeture des couvents, instauration du Code civil, adoption des chiffres internationaux et de l'alphabet turc...) seront néanmoins adoptées par voie législative, mais il est important de rappeler ici qu'elles forment toujours aujourd'hui un corps de normes de valeur quasi-constitutionnelle puisqu'elles ont été annexées à l'article 174 de la Constitution de 1982.

L'un des plus importants apports de la Constitution de 1924 reste en fait la consécration de la République¹⁰. La République en Turquie incarne d'abord le caractère intangible de la forme nouvelle de gouvernement face à toute idée de retour à l'ordre social et politique ancien. Elle renvoie donc à l'État-nation, mais aussi à la citoyenneté qui se traduit dans cette Constitution par la présence d'une déclaration de droits. Éduqué, vertueux, travailleur et pétri de valeurs progressistes, le citoyen turc républicain rappelle aussi à certains égards l'homme nouveau soviétique que l'on tente de façonner au même moment. Pourtant le kémalisme ne sombrera jamais dans un totalitarisme comparable à celui des systèmes qui dominaient alors la scène européenne. En consacrant des réformes volontaristes qui bouleversent les pratiques religieuses, transcendent les allégeances communautaires et transforment les rapports hommes/femmes, la citoyenneté républicaine souhaite transformer dura-

---

¹⁰ Sur la notion de République en Turquie, cf. Marcou Jean, Üstel Füsün, Vardar Deniz, "La République en France et en Turquie", *Revue Internationale de Politique Comparée*, Bruxelles, vol.7 N°3, 2000, p. 543

blement la société traditionnelle et contribuer au développement d'une conscience nationale. Ces dispositions ne font pas pour autant de la République kémaliste un État de droit mais elles initient un changement important du statut de la personne, en mettant un terme au communautarisme ottoman et en consacrant, dans un cadre national, une première forme de citoyenneté susceptible de bénéficier d'une amélioration postérieure.

Pour ce qui est du régime politique, dans les faits, la république kémaliste est un système autoritaire dominé par des élites réformatrices et structuré par un parti unique. Formellement, néanmoins la Constitution de 1924 instaure à nouveau un régime d'assemblée qui est toutefois plus nuancé que celui de la Constitution de 1921. La souveraineté nationale reste, en effet, l'apanage exclusif de la GANT, élue au suffrage universel indirect pour quatre ans, mais un véritable pouvoir exécutif commence à prendre forme. La Constitution de 1924, sans aller jusqu'à proclamer la séparation des pouvoirs, crée notamment un pôle sophistiqué d'organes exécutifs. Un président de la République, chef de l'État, irresponsable et inviolable, est élu pour une législature par l'Assemblée, en son sein. Un premier ministre, nommé par le président, choisit les membres de son gouvernement et doit, avant d'entrer en fonction, obtenir la confiance de la GANT. En fait, la république kémaliste, en dépit de l'absence de démocratie, est dotée d'une morphologie institutionnelle rappelant celle d'une démocratie libérale et de procédures empruntant au parlementarisme. Un tel constat ne peut que relancer les interrogations sur la nature et les objectifs ultimes du kémalisme. Était-il une phase transitoire de dictature destinée à conforter les réformes entreprises et à permettre plus tard une évolution vers la démocratie ? Se voulait-il un régime *sui generis* destiné à promouvoir avant tout une modernisation accélérée de la société turque qui ne devait pas nécessairement déboucher à terme sur un système de type libéral ?

Ce débat rebondit aujourd'hui en Turquie avec la redécouverte des expériences constitutionnelles ottomanes et n'est pas sans rappeler celui qui a affecté la Russie depuis la fin de l'ex-URSS. En instaurant un régime de parti unique, cherchant à transformer la société par le haut, la République kémaliste aurait interrompu un constitutionnalisme ottoman libéral naissant qui s'était traduit notamment, à la veille de la Première guerre mondiale par l'organisation d'élections, l'expérimentation d'une

forme de parlementarisme, l'apparition de partis politiques et le développement d'une société civile. Cette thèse a le mérite de réhabiliter une période riche de l'histoire constitutionnelle de ce pays, mais elle tend à minorer le fait que la constitutionnalisation du pouvoir s'est opérée en Turquie à partir d'une lente et complexe libéralisation d'un régime de parti unique, que nous allons maintenant évoquer.

II. LA CONSTITUTIONNALISATION INACHEVEE

À l'issue de la Seconde guerre mondiale, la Turquie amorce un passage à la démocratie qui semble impliquer une reprise du mouvement de constitutionnalisation du pouvoir. Pourtant la fin du régime de parti unique, les élections libres, la première alternance se soldent par un coup d'Etat. Et loin d'être un accident, à la suite de crises cycliques, ce type d'intervention militaire se répète au cours des deux décennies qui suivent, et débouche sur une installation de l'armée dans le système politique turc. Le mouvement constitutionnel turc semble alors désespérément enfermé dans un cercle vicieux.

A) L'ECHEC DE LA PREMIERE DEMOCRATISATION

Dans le contexte des débuts de la guerre froide, le passage à la démocratie n'a pas été en Turquie la conséquence d'une mobilisation sociale ou d'une rupture politique, mais le résultat d'un changement d'orientation décidé par l'élite gouvernante pour des raisons pragmatiques de politique internationale (faciliter l'insertion de la Turquie dans le bloc occidental face à la menace soviétique) et de politique intérieure (donner un nouveau souffle au régime). Cette démocratisation ne se traduit ainsi par aucune réforme constitutionnelle, mais par un enchaînement de décisions qui génèrent finalement un changement en profondeur. Deux événements sont à cet égard déterminants: en novembre 1945, le discours à la GANT par lequel Ismet İnönü suscite la création d'un parti d'opposition et, en 1946, l'instauration du suffrage universel direct dans un pays qui votait depuis l'Empire ottoman au suffrage indirect. Ces événements débouchent, d'une part, sur la fondation, dès 1946, du Parti démocrate par des dissidents du *CHP*¹¹ (le parti unique kéma-

---

¹¹ *CHP*: *Cumhuriyet Halk Partisi* (Parti Républicain du Peuple)

liste) qui revendiquent moins d'étatisme et plus de démocratie, d'autre part et surtout, sur la victoire sans appel de ce nouveau parti aux élections générales de mai 1950. Celâl Bayar est élu Président de la République par la nouvelle assemblée et Adnan Menderes devient premier ministre.

L'événement est une rupture comparable par son ampleur à celles de 1876, de 1908 et de 1923 et, signifie à bien des égards l'accession de ce pays à une certaine maturité politique car, non seulement le gouvernement au pouvoir a osé organiser des élections libres, mais il va aussi accepter de se soumettre à leur verdict. Ainsi, en faisant entrer la pratique de l'alternance dans le système politique turc contemporain, ces élections de 1950 ont sans doute constitué un pas important vers la constitutionnalisation du pouvoir.

Malheureusement les années 1950 vont également montrer que la Turquie a du mal à dominer les conséquences de ces mutations fondamentales. En effet, le Parti démocrate va exercer le pouvoir sans partage pendant une dizaine d'années. On a surtout retenu de cette période, les réformes qui ont conduit à la remise en cause des aspects les plus saillants de la laïcité kémaliste. En réalité les événements les plus inquiétants de la décennie démocrate ont été les dysfonctionnements de la nouvelle démocratie parlementaire turque, qui vont mettre en lumière l'illusion constitutionnelle dans laquelle vit la Turquie, en montrant, d'une part, que la Constitution de 1924, restée en vigueur, s'avère incapable d'assurer le fonctionnement d'un régime représentatif de type parlementaire ou de garantir efficacement les droits fondamentaux et, d'autre part, que les acteurs politiques sont loin d'accepter le consensus nécessaire au fonctionnement d'un système politique reposant sur l'alternance.

Au cours du premier semestre 1960, la situation politique se détériore sous l'effet conjugué d'une agitation dans les universités et d'une situation économique dégradée. De façon significative, les manifestations étudiantes qui précèdent l'intervention militaire du 27 mai 1960 commencent après qu'un professeur de droit constitutionnel de l'Université d'Istanbul ait décidé de refuser de faire son cours, une telle matière ayant cessé, selon lui, d'exister en Turquie.

B) LE CERCLE VICIEUX DE LA DEMOCRATIE COMPROMISE

Avec le coup d'État de 1961, le mouvement constitutionnel turc entre dans une nouvelle phase, qui voit l'armée devenir un véritable acteur d'un système de démocratie contrôlée. Contrairement à une idée reçue, l'armée ne s'est pas installée dans le système politique à l'époque kémaliste au cours de laquelle l'influence de l'institution militaire sur la décision politique fut relativement faible. Ce sont au contraire les changements politiques et sociaux des années 1950 qui ont amené les militaires à intervenir dans la sphère politique pour défendre les privilèges essentiellement sociaux (plus que politiques) qu'ils avaient hérités du régime de parti unique.

Le coup d'État militaire du 27 mai 1960 n'hésite pourtant pas à s'afficher à l'époque comme une intervention militaire progressiste aux accents parfois nassériens, voire même comme une « révolution » dans le préambule de la Constitution de 1961. Par ce nouveau texte constitutionnel, la Turquie du début des années 1960 tente de se donner l'apparence d'une république audacieuse qui cherche à corriger ses imperfections. Au moment où bon nombre d'États méditerranéens (l'Espagne, le Portugal, la Grèce) sont encore des dictatures, ce pays, qui a signé un accord d'association avec l'Europe communautaire en 1963, apparaît, comme le bon élève de la « démocratie à l'occidentale » en Méditerranée orientale. La Constitution de 1961, souvent analysée encore aujourd'hui comme le texte constitutionnel le plus libéral que la Turquie ait jamais connu, s'emploie non seulement à séparer les pouvoirs (pour la première fois), mais aussi à émanciper la société civile par la reconnaissance de nouveaux droits et libertés. Fortement influencé par le constitutionnalisme de l'après-guerre (allemand et italien notamment), elle se caractérise par la mise en place d'un parlement bicaméral, la création d'une cour constitutionnelle et la reconnaissance solennelle de droits sociaux.

Cette apparente adhésion aux principes fondamentaux du constitutionnalisme ne peut néanmoins faire oublier que, pour la première fois dans l'histoire de la République, l'armée est sortie de ses casernes et que son intervention s'est accompagnée d'une répression spectaculaire débouchant notamment sur le procès des dirigeants démocrates et l'exécution de certains d'entre eux dont le premier ministre déchu, Ad-

nan Menderes. En dépit des ouvertures de la Constitution de 1961 et du retour rapide du pouvoir à un gouvernement civil, la pérennisation de la présence militaire au sein du système politique est également signifiée par l'installation à la présidence de la République du général Gürsel qui a dirigé le coup d'État en 1960.

Dès lors, l'ambitieuse Constitution de 1961 ne va pas résister aux défis des années 60 et 70 (détérioration de la situation économique et sociale, chocs pétroliers, agitation étudiante, crise de Chypre). À cette époque la Turquie aurait eu besoin de gouvernements stables, aptes à garantir une continuité des politiques entreprises. L'abandon du scrutin majoritaire qui avait prévalu jusqu'alors va favoriser la multiplication de gouvernements de coalition sans grande cohérence. À cela s'ajoute l'apparition d'un mouvement islamique influent ainsi que de formations radicales d'extrême droite et d'extrême gauche très actives dans les universités. L'instabilité socio-politique donne ainsi rapidement un nouveau prétexte à l'armée pour intervenir. Sans aller jusqu'à un coup d'État, lors du «coup de palais» du 12 mars 1971, elle congédie le gouvernement de Süleyman Demirel et oblige le parlement à investir un gouvernement de techniciens. Cette intervention s'accompagne de la dissolution par la Cour constitutionnelle de deux partis politiques symboliques (le Parti de l'ordre national et le Parti ouvrier de Turquie¹²) ainsi que d'une révision constitutionnelle qui restreint les libertés publiques. Après 29 mois de loi martiale, la démocratie n'est pleinement rétablie qu'à l'automne 1973 avec la tenue d'élections générales remportées par le *CHP* et son nouveau leader charismatique, Bülent Ecevit. Mais la situation se dégrade à nouveau. Patent dès le début des années 70, l'échec de la Constitution de 1961 se mue en effet à la fin de la décennie en une guerre civile larvée (assassinats politiques quotidiens, affrontements dans les universités...) tandis que le fonctionnement institutionnel devient difficile (incohérence des coalitions gouvernementales et, plus particulièrement en 1980, incapacité des parlementaires à élire un nouveau Président de la République). Un tel contexte va conduire à une nouvelle intervention militaire. Ainsi

---

¹² Ces deux partis symbolisaient alors l'opposition la plus radicale au système turc. Le Parti de l'ordre national (*Milli Nizam Partisi*) était, après la fondation transitoire par Necmettin Erbakan du mouvement *Milli Görüş*, le premier parti incarnant l'islam politique en Turquie. Quant au Parti ouvrier de Turquie (*Türkiye İşçi Partisi*), il s'agissait en fait du Parti communiste turc.

d'ouvertures politiques en coups d'État, s'est noué dans ce pays un véritable cercle vicieux de la démocratisation compromise, qui a contribué à installer progressivement l'armée dans l'ordre constitutionnel.

C) LE «CONSTITUTIONNALISME SECURITAIRE» DE 1982

Le coup d'État de 1980 va avoir des conséquences plus radicales pour la démocratie et le constitutionnalisme turcs que celui de 1961. Une répression sévère s'abat sur de nombreux secteurs de la société (dissolutions des partis et des syndicats, arrestations de leurs dirigeants, épuration massive des universités...). Le Parlement est dissous et les membres du gouvernement sont astreints à résidence, la Cour constitutionnelle étant la seule institution à demeurer en place. Ceci est significatif du fait que plutôt que le constitutionnalisme, cette institution a longtemps représenté dans le système politique turc une certaine conception de l'ordre socio-politique: laïciste mais aussi nationaliste¹³ et autoritaire. Finalement, le coup d'État de 1980 se révèle être l'aboutissement d'un système que l'armée a expérimenté, près d'une dizaine d'années auparavant, lors du « coup de palais » de 1971, et qui entend mettre la démocratie parlementaire turque sous surveillance permanente.

Très différente dans son esprit du texte de 1961, la Constitution de 1982 dont l'élaboration est inspirée par les militaires, consacre largement ce système de démocratie contrôlée. En dépit de dispositions qui renforcent les pouvoirs du Président de la république (notamment le très long article 104) et qui rationalisent les relations entre les pouvoirs exécutif et législatif, le fonctionnement du parlementarisme turc n'est pas profondément transformé, restant, à l'instar de celui de la plupart des régimes politiques européens, d'inspiration moniste. C'est surtout sur le plan des libertés publiques et des pouvoirs dévolus à l'armée que la nouvelle constitution marque un tournant par rapport à l'évolution antérieure.

Du fait de ses très nombreuses limitations apportées aux droits et libertés fondamentaux, le texte de 1982 est en rupture avec la volonté émancipatrice qui avait dominé l'élaboration de la Constitution de 1961.

---

¹³ Öktem, Emre, "La Cour constitutionnelle turque définit le nationalisme, principe de la République", *Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger (RDP)*, Paris, 1999, p. 1159 à 1200.

Sans tourner définitivement le dos au libéralisme, la nouvelle Constitution tente de promouvoir une conception nationale de la garantie des droits, le temps que la société turque atteigne la maturité nécessaire pour s'orienter vers une forme plus accomplie d'État de droit. Forte de la légitimité que lui donne l'approbation de la Constitution par référendum, l'armée renforce en outre ses positions politiques en investissant la présidence de la République jusqu'en 1989¹⁴ et en usant d'un système comparable à celui des ordonnances transitoires de la Constitution française de 1958 pour remanier profondément la législation turque (statuts de la Cour constitutionnelle, du Conseil d'Etat, Conseil de la magistrature, organisation de la radio et télévision...) au point que certains auteurs évoqueront à cette égard l'adoption d'une « seconde constitution »¹⁵.

Ce constitutionnalisme qu'on peut qualifier de « sécuritaire » va faire la preuve de son efficience au fur et à mesure que la vie politique va reprendre ses droits, notamment après les élections législatives de 1983, qui voient le retour au pouvoir d'un gouvernement civil, et la révision constitutionnelle de 1987, qui permet la levée du « bannissement » des anciens dirigeants politiques. Au cours des années 1990 notamment, lorsque la Turquie semble renouer avec de vieux démons (multipartisme, gouvernements de coalition peu cohérents...) et se trouve confrontée à de nouveaux défis (montée de l'islamisme et aggravation du problème kurde), un ensemble d'institutions créées ou réformées, qui se situent à la marge du consultatif et du judiciaire, jouent pleinement le rôle que les constituants de 1982 leur avaient assigné. La Cour constitutionnelle dissout une vingtaine de partis politiques (kurdes, islamistes ou marxistes), des tribunaux militaires fonctionnent en temps de paix pour condamner des activistes politiques en vertu de lois d'exception, et le *YÖK*¹⁶ encadre le fonctionnement des universités et les nominations qui y sont faites. Enfin, illustration la plus probante de la philosophie du système: en 1997, le *MGK*¹⁷, émanation de l'état-major surveillant en permanence le

---

¹⁴ Le référendum approuvant la Constitution de 1982 a fonctionné comme un plébiscite puisqu'il a également installé à la présidence de la République pour 7 ans le général Kenan Evren, chef de la junte militaire à l'origine du coup d'Etat de 1980.

¹⁵ Cf. Bülent Tanör, "Des fonctions légitimatrices de la Constitution turque de 1982", *Revue internationale de droit contemporain*, 1988, n° 1, p. 75 (notamment p. 77).

¹⁶ *YÖK*: Yüksek Öğretim Kurulu (Conseil de l'Enseignement supérieur)

¹⁷ *MGK*: Milli Güvenlik Kurulu (Conseil de Sécurité Nationale)

pouvoir civil, contraint à la démission le gouvernement de coalition de centre-droit dirigé par l'islamiste Necmettin Erbakan, au terme d'un processus connu depuis en Turquie sous le nom de « coup d'Etat post-moderne ». Dans le « constitutionnalisme sécuritaire », l'armée ne sort plus de ses casernes, elle dispose de moyens de dissuasion qui découragent le pouvoir politique de franchir les limites qui lui sont assignées.

III. LES ENJEUX CONTEMPORAINS

Depuis le début des années 2000, le système politique turc s'est profondément transformé. Ce changement a été d'abord provoqué par les exigences (notamment constitutionnelles) liées à la candidature de la Turquie à l'UE. Pourtant, depuis la crise présidentielle de 2007, la dynamique qui sous-tend le changement politique en Turquie et qui suscite un débat autour de l'élaboration d'une nouvelle constitution, a des origines internes. L'avènement du gouvernement de l'AKP,¹⁸ et son maintien au pouvoir au cours de la décennie qui vient de s'écouler, ont conduit à une redéfinition des équilibres politiques établis.

A) LA CANDIDATURE DE LA TURQUIE A L'UE ET LA REVISION DE LA CONSTITUTION DE 1982

Le dépôt par la Turquie de sa candidature à l'UE en 1987 et les exigences formulées en particulier dans le domaine politique et juridique depuis 1993 par les fameux critères de Copenhague, ont rendu criantes les carences de la constitution turque héritée du coup d'État de 1980. Au milieu des années 90, la négociation et la conclusion de l'Accord d'Union douanière avec Bruxelles amène Ankara à réaliser une première révision constitutionnelle globale¹⁹ (suppression des références au coup d'État dans le préambule, abaissement de la majorité électorale à 18 ans, possibilité de voter pour les Turcs résidant à l'étranger, amélioration du statut des syndicats et des partis), qui ne remet pourtant pas en cause la philosophie « sécuritaire » de la Constitution de 1982. Il faut attendre le Conseil européen d'Helsinki, qui reconnaît officiellement, en 1999, la

---

¹⁸ AKP: *Adalet ve Kalkinma Partisi* (Parti de la justice et du développement)

¹⁹ Réalisée par la révision constitutionnelle du 23 juillet 1995.

candidature de la Turquie pour assister à une accélération sans précédent de ce processus de révision.

Dans l'idée de satisfaire les exigences européennes afin de pouvoir ouvrir le plus rapidement possible des négociations d'adhésion, le gouvernement de Bülent Ecevit (1999-2001) lance un mouvement de réformes d'une intensité jusqu'à là inégalée. En effet, la principale révision constitutionnelle, en date du 17 octobre 2001, touche le Préambule, 32 articles du corps du texte et l'un de ses articles transitoires, modifiant ainsi plus du cinquième des 177 articles initiaux de la Constitution.

Cette révision est d'abord un toilettage de la deuxième partie de la Constitution consacrée « aux droits et devoirs fondamentaux ». Le déficit dans la protection des libertés fondamentales alimente une critique extrêmement vive contre le texte constitutionnel issu du coup d'État de 1980, puisque certains constitutionnalistes estiment qu'il place la loi fondamentale turque en porte-à-faux vis-à-vis de la notion même de Constitution. La révision de 2001 est donc un tournant qui permet à la Turquie de disposer d'une base de protection des droits et libertés qui la rapproche des standards européens. L'un des apports les plus importants en la matière est la suppression du double régime de limitation aux droits et libertés établi par l'art.13 dans sa rédaction initiale²⁰. La révision constitutionnelle de 2001 affecte aussi le statut des parlementaires et le fonctionnement de la GANT, mais surtout elle réforme le fonctionnement du *MGK*. Dorénavant majoritairement composé de civils, ce conseil dont le pouvoir, mal cerné par le texte initial de la Constitution, s'était avéré considérable lors du « coup d'Etat post-moderne », devient une instance consultative. Ce toilettage constitutionnel d'envergure s'accompagne d'un toilettage législatif tout aussi important au début des années 2000, qui est mené à bien selon la méthode des « paquets d'harmonisation ». Le gouvernement fait adopter par le Parlement des trains de réformes législatifs thématiques touchant principalement

---

²⁰ Selon ce système, les droits et libertés pouvaient être, d'une part, limités par la loi (et "conformément à l'esprit et à la lettre de la Constitution") pour un certain nombre de motifs généraux visant à préserver "l'intégrité indivisible de l'Etat du point de vue du territoire et de la Nation, la souveraineté nationale, la République, la sécurité nationale, l'ordre public...". Ils étaient, d'autre part, spécialement restreints par des dispositions prévues pour chaque droit ou liberté.

l'administration, la police, la justice, le code civil, le code pénal, la procédure pénale, l'exercice des droits et libertés, la place de l'armée...

La large victoire de l'AKP, le parti de Recep Tayyip Erdoğan, lors des élections législatives de novembre 2002, ne change pas la donne. Bien qu'issue de la mouvance islamiste turque, cette formation nouvelle, qui rejette désormais cette affiliation, fait alors de l'adhésion à l'UE sa priorité. Les réformes devant être conduites pour satisfaire les critères de Copenhague bénéficient donc à d'un consensus au sein de la classe politique turque. Le gouvernement de l'AKP poursuit ainsi l'adoption des « paquets d'harmonisation » législatifs et réalise même en mai 2004 une importante révision constitutionnelle qui renforce l'égalité entre hommes et femmes, abolit la peine de mort en toutes circonstances, affirme la primauté sur la loi des traités relatifs aux droits et libertés fondamentaux sur les dispositions nationales, s'emploie pour l'essentiel à réduire encore l'influence politique de l'armée²¹. Ces ultimes efforts de réformes constitutionnelles et législatives permettent à la Turquie d'ouvrir des négociations d'adhésion avec l'UE, en octobre 2005.

B) LA CRISE PRESIDENTIELLE DE 2007 ET LE PROJET DE “CONSTITUTION CIVILE”

Soucieux de ne pas éveiller de soupçons à son égard, le gouvernement de l'AKP, au cours de sa première législature (2002-2007), met sous le boisseau toute idée de réforme constitutionnelle et législative importante, à l'exception de celles qui contribuent à l'avancement de la candidature européenne de la Turquie. Ce consensus tacite est rompu néanmoins, lorsqu'en 2007 le parti majoritaire décide de faire élire l'un des siens (Abdullah Gül) à la présidence de la République, occupée depuis 2000 par une personnalité laïque, et considérée par l'establishment politico-militaire comme l'un des garde-fous du système.

Les méthodes employées par l'armée pour essayer d'enrayer l'offensive de l'AKP, en particulier la publication d'un mémorandum de mise en garde sur son site internet, qui sera qualifiée par certains de « e-coup d'Etat », se révèlent inefficaces; ce qui est un premier indice du

---

²¹ Ibrahim Özden Kaboğlu, “Vers le droit constitutionnel des libertés en Turquie”, *Mélanges G. Kassimatis*, Ant. N. Sakkoulas, Berliner Wissenschafts-Verlag, Bruylant, Athènes, 2004, pp. 939-955.

déclin de l'institution militaire en tant qu'acteur politique. En revanche, la candidature d'Abdullah Gül est fortement gênée par la Cour constitutionnelle qui annule le premier tour de la présidentielle en avril 2007, en exigeant la présence d'un quorum de 367 députés dès le premier tour alors que cette majorité renforcée des deux tiers n'est requise par la lettre de la Constitution que pour permettre l'élection du président dès les 1er et 2e tours. Cette interprétation contestable de la Constitution vise à permettre aux députés kémalistes du *CHP* d'empêcher l'élection du candidat de l'*AKP* par le parlement sortant, en boycottant le scrutin. Finalement, l'annulation de l'élection présidentielle provoque des législatives anticipées qui voient une large victoire de l'*AKP*, en juillet, et permettent l'élection d'Abdullah Gül, en août.

Mais la crise présidentielle de 2007 a réveillé la question constitutionnelle en Turquie²². Ainsi, dans le sillage de l'arrivée d'Abdullah Gül à *Çankaya*²³, en octobre 2007, une révision constitutionnelle, initiée au cours de la crise par le parti gouvernemental, est adoptée par référendum. Cette réforme procède à des modifications institutionnelles importantes. Elle réduit notamment le mandat parlementaire de 5 à 4 ans et le mandat présidentiel de 7 à 5 ans. Mais surtout, dans l'idée de surmonter les blocages constitutionnels vécus pendant la récente crise, elle décide de faire élire le président de la République au suffrage universel²⁴.

Parallèlement à cette révision, l'*AKP* lance un projet de « Constitution civile ». Selon le parti majoritaire, les obstacles dressés à l'élection d'Abdullah Gül ont définitivement démontré la caducité d'une constitution issue d'un coup d'Etat militaire. Mais ce projet inquiète l'opposition laïque, qui craint que les principes fondamentaux de la République (notamment la laïcité), posés par les premiers articles (théoriquement intangibles) de la Constitution, ne soient remis en cause. Dès lors, le débat s'enlise et débouche sur une nouvelle crise lorsqu'en 2008,

---

²² Jean Marcou, "L'imbroglie constitutionnel en Turquie (2007-2010)" *Signes, Discours et Sociétés* [en ligne], Actes du colloque Nantes-Galatasaray, 16 mai 2010. Disponible sur Internet: <http://revue-signes.info/document.php?id=1519>. ISSN 1308-8378.

²³ Résidence présidentielle à Ankara.

²⁴ Cette réforme ouvre ainsi la possibilité d'une évolution du parlementarisme turc vers un régime semi-présidentiel à la française, mais il faudra attendre pour en juger, le déroulement de la première élection présidentielle au suffrage universel, qui devrait intervenir en 2014.

l'AKP soutenu par les nationalistes du MHP²⁵ tente de lever par une révision constitutionnelle l'interdiction du port du voile dans les universités. Une véritable guerre de tranchée oppose alors le gouvernement à la Cour constitutionnelle qui annule cette révision²⁶ et se voit saisie parallèlement d'une procédure visant à obtenir la dissolution de l'AKP pour atteinte à la laïcité.

Finalement, cette nouvelle crise et les exigences de l'agenda politique (élections locales de mars 2009) aboutissent à un report du projet de « Constitution civile ». Mais, avant la fin de sa deuxième législature (2007-2011), le gouvernement de Recep Tayyip Erdoğan parvient à faire adopter, par le référendum du 12 septembre 2010, une importante révision constitutionnelle, qui réforme notamment les instances essentielles du pouvoir judiciaire que sont la Cour constitutionnelle et le HSYK²⁷. L'adoption de cette révision n'enterre pas cependant le projet de « Constitution civile », puisqu'il constitue l'un des thèmes majeurs de la campagne électorale des législatives du 12 juin 2011 et qu'au terme de sa nouvelle victoire, lors de ce scrutin, l'AKP confirme son intention d'élaborer une nouvelle Constitution. Pourtant, le parti de Recep Tayyip Erdoğan n'ayant pas obtenu une majorité renforcée exigée pour modifier la Constitution, ce projet maintenu supposera un consensus politique au sein du parlement, qui risque d'être difficile à obtenir.

C) EN GUISE DE CONCLUSION: LA FIN DU “CONSTITUTIONNALISME SECURITAIRE” ET L'AVENIR DU MOUVEMENT CONSTITUTIONNEL EN TURQUIE

Alors qu'on se trouve à la croisée des chemins, il est bien difficile de prédire ce que sera le nouveau régime constitutionnel de la Turquie, puisque Recep Tayyip Erdoğan a même à plusieurs reprises fait part de son attrait pour un régime présidentiel à l'américaine. En revanche, il est possible d'affirmer que le « constitutionnalisme sécuritaire » consacré par le coup d'Etat de 1982 est en train de vivre ses dernières heures.

²⁵ MHP: *Milli Hareket Partisi* (Parti du Mouvement nationaliste)

²⁶ Ibrahim Özden Kaboğlu, “Le contrôle juridictionnel des amendements constitutionnels en Turquie”, *Les Cahiers du Conseil constitutionnel*, 27, janvier 2010, pp. 38-42.

²⁷ HSYK: *Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu* – Conseil supérieur des juges et des procureurs, équivalent, en Turquie, du Conseil supérieur de la Magistrature, en France.

Cette mutation profonde tient moins aux révisions constitutionnelles qui ont été conduites ces dernières années qu'à une transformation du rapport de force au sommet de l'Etat. Après le camouflet qu'elle a subi lors de la crise présidentielle de 2007, l'armée a vu ses positions politiques entamées par les scandales médiatiques et les enquêtes judiciaires qui n'ont cessé de frapper ses cadres les plus élevés. Dans le sillage de la fameuse affaire *Ergenekon*²⁸, qui depuis 2007 a vu la justice dévoiler certaines des activités occultes de « l'Etat profond »²⁹, d'autres révélations de complots réels ou grossis, comme le plan *Balyoz*,³⁰ en janvier 2010, ont conduit à l'arrestations de nombreux militaires de haut rang. Le gouvernement de l'AKP, qui a pris le contrôle de l'appareil diplomatique pendant sa première législature, tient bien en main désormais le YÖK et les universités (dont il nomme les Doyens et les Recteurs). Il maîtrise également la hiérarchie judiciaire, depuis la révision constitutionnelle du 12 septembre 2010, qui a réformé le fonctionnement de la Cour constitutionnelle et du *HSYK*³¹. Enfin de nouveaux coups durs ont été portés à l'establishment kémaliste lors des YAŞ (Conseil militaire suprême),³² de 2010 et 2011 qui ont permis au gouvernement d'entrer dans le pré-carré de l'armée: la nomination et la promotion de ses cadres. En juillet-août 2011, la soudaine démission de l'état-major, motivée par

²⁸ Réseau nationaliste prétendument mis à jour en 2007, composé de militaires, de policiers, de magistrats, d'universitaires et de journalistes, dont l'objectif aurait été de renverser le gouvernement. Depuis janvier 2008, l'affaire *Ergenekon* a donné lieu à 18 vagues d'arrestations, tandis qu'un procès fleuve est en cours.

²⁹ État profond (*Derin Devlet*): expression courante en Turquie désignant une collusion entre l'armée et des agents provocateurs ultra-nationalistes, formant un pouvoir occulte prêt à tout pour sauvegarder une certaine conception laïciste, centralisatrice et autoritaire de l'Etat.

³⁰ Plan *Balyoz* (marteau de forge): complot révélé par le journal *Taraf*, en janvier 2010. L'opération, conçue en 2003, aurait consisté à organiser une déstabilisation (attentat contre des mosquées, incidents de frontières avec la Grèce...) du gouvernement de l'AKP, peu après son arrivée au pouvoir. Mais, selon l'armée, ce plan n'aurait été qu'un exercice de simulation.

³¹ *HSYK: Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu* – Conseil supérieur des juges et des procureurs, équivalent, en Turquie, du Conseil supérieur de la Magistrature, en France.

³² YAŞ: *Yüksek Askerî Şûra* (Conseil militaire suprême), instance militaire qui se réunit chaque année pour statuer sur les promotions et désigner le commandement suprême des forces armées. Jusqu'à 2010-2011, le gouvernement qui détient formellement les pouvoirs de nomination, se contentait d'enregistrer les décisions de ce conseil.

le refus du gouvernement de promouvoir les officiers impliqués dans des affaires judiciaires, a permis au premier ministre de présider seul le YAŞ et donc d'influer sur la désignation du nouveau commandement suprême des forces armées turques. De façon symbolique, le 30 août 2011, la présidence des cérémonies de la Fête de la Victoire, traditionnellement dévolues au chef d'état major, a été cédée au président de la République...

Beaucoup craignent que ce phénomène de concentration du pouvoir ne soit conforté par une remise en cause du texte constitutionnel actuel et qu'il ne fragilise un Etat droit³³, qui a révélé certaines failles au cours de la seconde législature de l'AKP. Les affaires de complot, marquées notamment par un certain nombre d'irrégularités ou d'opacités, font craindre des règlements de compte ou des manipulations contre les milieux d'opposition. L'arrestation surprenante de journalistes³⁴ et des atteintes peu admissibles à la liberté de communiquer sur Internet ont également été pointées du doigt par les organisations européennes. Dans un tel contexte, plus que jamais, la question constitutionnelle est au cœur des principaux enjeux des mutations politiques de la Turquie.

Istanbul-Grenoble, 20 septembre 2011

---

³³ Ibrahim Özden Kaboğlu, "La Turquie à l'épreuve de l'Etat de droit", démocratie et liberté: tension, dialogue, confrontation", *Mélanges en l'Honneur de Slobadan Milacic*, Bruyland/Bruxelles, 2007, pp. 117-128.

³⁴ L'arrestation de Nedim Şener et Ahmet Şık, en mars 2011, et leur inculpation dans le cadre de l'affaire *Ergenekon*, apparaissent notamment suspectes, car ces journalistes d'investigation avaient, à plusieurs reprises, publié des enquêtes dénonçant au contraire les méfaits de "l'Etat profond".

BIBLIOGRAPHIE

Bernard Lewis, *Le retour de l'Islam*, Folio, Paris, 1993.

Bülent Tanör, “Des fonctions légitimatrices de la Constitution turque de 1982”, *Revue internationale de droit contemporain*, 1988, n° 1.

François Georgeon, *Abdulhamid II, le sultan calife*, Fayard, Paris, 2003.

- “Les Jeunes Turcs chassent le Sultan ” in *L'Histoire, Les collections*, N°52, juillet-septembre 2011.

Hamit Bozarslan, *Histoire de la Turquie contemporaine*, La Découverte, Paris, 2004.

Ibrahim Özden Kaboğlu, “La Turquie à l'épreuve de l'Etat de droit “, démocratie et liberté: tension, dialogue, confrontation ”, *Mélanges en l'Honneur de Slobadan Milacic*, Bruylant/Bruxelles, 2007.

- “Le contrôle juridictionnel des amendements constitutionnels en Turquie”, *Les Cahiers du Conseil constitutionnel*, 27, janvier 2010.

- “Vers le droit constitutionnel des libertés en Turquie “, *Mélanges G. Kassimatis*, Ant. N. Sakkoulas, Berliner Wissenschafts-Verlag, Bruylant, Athènes, 2004.

Jean Marcou, “Le mouvement constitutionnel turc”, in Semih Vaner (dir.), *La Turquie*, Paris, Fayard, novembre 2005;

- “L'expérience constitutionnelle turque”, *Revue de Droit Public (RDP)*, 1996;

- “L'imbroglio constitutionnel en Turquie (2007-2010) ” *Signes, Discours et Sociétés* [en ligne], Actes du colloque Nantes-Galatasaray, 16 mai 2010.

- “Türkiye’de Anayasacılık ve Anayasa Kültürü, (Constitutionnalisme et culture constitutionnelle en Turquie)”, *Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı*, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayın, 2001.

Jean Marcou, Üstel Füsün, Vardar Deniz, “La République en France et en Turquie “, *Revue Internationale de Politique Comparée*, Bruxelles, vol.7 N°3, 2000.

M’hamed Oualdi, “1861: la première constitution tunisienne ”, in *L'Histoire, Les collections*, N°52, juillet-septembre 2011.

Öktem, Emre, “La Cour constitutionnelle turque définit le nationalisme, principe de la République”, *Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger (RDP)*, Paris, 1999.

Paul Fesh, *Les Jeunes-Turcs*, Paul Paclot Ed., Paris 1909.